

FALE ALEA 'O TONGA

KO E

LEKOOTI

'O E FEME'A'AKI 'A E HOU'EIKI

MEMIPA 'O E

FALE ALEA 'O TONGA

Fika : 9/2010

'Aho: Po'uli 'o e Tusite ko hono 20 'o 'Epeleli, 2010

Fai 'i Nuku'alofa. Tongatapu

HOKOHOKO

1. Lotu mo e Taliui 3 - 4

2. Hoko atu e Alea ki he Lipooti Komisoni Ngatangata'anga 5 - 22
Ki he Fili Fale Alea

3. Paloti e Lao Fakaangaanga Fika 11/2010, 15/2010 mo e ngaahi23 - 24

4. Fakapapau'I he Fale Alea 'a e ngaue na'e tukupifo24 - 28
Ki he Komiti Kakato 'a ia ko hono
Paloti 'o

Tali 'a e Lipooti 'a e Komisoni Ngatangata'anga ki he Fili Fale Alea
Tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 11/2010
Tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 15/2010

5. Fakamalo mei he Hou'eiki Memipa Fale Alea mo e Kelesi29 - 35

APPENDIX:

- (i) 'ASENITA

- (ii) FAKAIKIIKI E FEME'A'AKI 'A E HOU'EIKI MEMIPA

Fale Alea 'o Tonga,
Nuku'alofa.

Po'uli 20 'o 'Epeleli, 2010.

Taimi : 6.10 - 6.25 Po'uli.

Satini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. ('Eiki Nopele Tu'ilakepa).

'Eiki Sea Fale Alea : Malo Hou'eiki. Kole ki he Punake ke hua mai e Lotu 'a e 'Eiki.

(Na'e hua mo tataki e Lotu 'a e 'Eiki 'e he 'Eiki Minisita Pa'anga Humai, Sione Teisina Fuko. Ne kau katoa e Hou'eiki Memipa mo e Fale 'i hono hiva'i, 'o lava lelei ai e feinga Lotu 'o e Efiafi ni.)

'Eiki Sea Fale Alea : Malo. Kalake, kataki fai 'etau Tali Ui.

Kalake : Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. Tapu mo e 'Eiki Tokoni Palemia mo e Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Nopele 'a 'Ene 'Afio, Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'ataa ke fakahoko e Ui 'o e Fale ki efiafi ni.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

'Eiki Nopele Tu'ilakepa - Fakafofonga Nopele Fika 1 'o Vava'u.

Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni.

'Eiki Palemia	-	Toketa Feleti V. Sevele.
'Eiki Tokoni Palemia	-	Toketa Viliami T. Tangi.
'Eiki Minisita Fonua & Savea	-	Nopele Tuita.
'Eiki Minisita Ako	-	Toketa Tevita H. Palefau
'Eiki Minisita To'utupu, Ako Ngaue & Sipoti	-	Nopele Tu'ivakano.
'Eiki Minisita Ngaue, Malini & Fefononga'aki	-	Nopele Nuku.
'Eiki Minisita Takimamata	-	Fineasi Funaki.
'Eiki Minisita Pa'anga	-	Afu'alo Matoto.
'Eiki Minisita Fefakatau'aki & Ngaahi Ngaue'anga	-	Lisiate 'Akolo.
'Eiki Minisita Ngoue, Vaotaataa & Toutai	-	Pilinisi Tu'ipelehake.
'Eiki Minisita Fetu'utaki & Ma'u'anga Fakamatala	-	'Eseta F. Fulivai Fusitu'a.
'Eiki Minisita 'Atakai	-	Nopele Ma'afu Tukui'aulahi.
'Eiki Minisita Pa'anga Humai	-	Sione Teisina Fuko.
'Eiki Minisita Lao	-	Samiu Kuita Vaipulu.
'Eiki Kovana Vava'u	-	Nopele Luani.

‘Eiki Kovana Ha’apai - Nopele Tu’iha’angana.

Hou’eiki Fakafofonga Nopele.

‘Eiki Nopele Fielakepa Tongatapu. - Fakafofonga Nopele Fika 1,
‘Eiki Nopele Vaha’i - Fakafofonga Nopele Fika 2, Tongatapu.
‘Eiki Nopele Fulivai - Fakafofonga Nopele Fika 2, Vava’u.
‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho - Fakafofonga Nopele Fika 1, Ha’apai.
‘Eiki Nopele Fakafanua - Fakafofonga Nopele Fika 2, Ha’apai.
‘Eiki Nopele Lasike - Fakafofonga Nopele Vahefonua ‘Eua.
‘Eiki Nopele Tangipa - Fakafofonga Nopele Ongo Niua.

Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

Samuela ‘Akilisi Pohiva - Fakafofonga Kakai Fika 1, Tongatapu.
‘Isileli Pulu - Fakafofonga Kakai Fika 2, Tongatapu.
William Clive Edwards - Fakafofonga Kakai Fika 3,
Tongatapu.
‘Etuata S. Lavulavu - Fakafofonga Kakai Fika 1, Vava’u.
‘Uliti Uata - Fakafofonga Kakai Fika 1, Ha’apai.
Sunia Manu Fili - Fakafofonga Kakai ‘o e Vahefonua ‘Eua.
Sione Feingatau ‘Iloa - Fakafofonga Kakai ‘o e Ongo Niua.

Kalake : ‘Eiki Sea kau toe fakaongo atu e Ui e Fale.

‘Eiki Sea Fale Alea : Lelei Kalake.

Kalake : ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Minisita Fonua & Savea, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki, ‘Eiki Kovana Vava’u, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fulivai, ‘Eiki Nopele Fakafanua, William Clive Edwards. ‘Eiki Sea ‘oku poaki, me’a tomui mai e Palemia, poaki folau ai pe e ‘Eiki Minisita Fonua & Savea, poaki mai mo e ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki, pehee ki he ‘Eiki Kovana Vava’u. Ko e toenga e Hou’eiki Memipa, ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai e tui ‘oku nau me’a tomui mai.

‘Eiki Sea Fale Alea : Malo Kalake. Tapu pea mo e ‘Eiki Tokoni Palemia, ‘uma’a e Tu’ipelehake mo e Hou’eiki Minisita. Fakatapu atu ki he ‘Eiki Kovana mei Ha’apai. Fakatapu atu ki he Hou’eiki e fonua. Fakatapu atu ki he Kau Fakafofonga e Kakai, kae’uma’a ‘etau Kaungae. Hou’eiki, malo mu’a ho’omou laumalie, pea mou laumalie lelei ke mou me’a mai he efiaki ko eni., koe’uhi ke hoko atu ‘etau ngaue ‘o fakafekau’aki pea mo e teuteu ki he liliu faka-Politikale. Hange ko e me’a ‘oku mou mea’i, ‘oku kei tu’ulahoko ai pe ‘a e fatongia hono fakamafola he letio, ‘a e ngaahi me’a ko eni ‘o fakafekau’aki mo e feme’a’aki. Pea ‘oku ou tui, Hou’eiki ‘oku tokamalie pe e me’a kotoa. Ka tau liliu ‘o Komiti Kakato, mahalo ko e me’a mahu’inga ke tau hoko atu ‘a e feme’a’aki. Tau liliu ‘o Komiti Kakato. Malo.

(Ne liliu ai pe ‘o Komiti Kakato, pea ne me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato, ‘Eiki Nopele Lasike, ki hono me’a’anga).

‘Eiki Sea K/Kakato : Mou fakama’ama’a atu Hou’eiki. Fakatapu atu ki he ‘Eiki Tokoni Palemia ‘o Tonga, Fakatapu atu ki he Tama, Ongo ‘Eiki Kovana, mo e Hou’eiki Minisita ‘o e Kalauni, Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nopele, ‘uma’a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai e fonua. Hange ko ia ‘oku mou mea’i, tau kei fai pe foki ‘etau alelea ‘i he lipooti ko e ni mo e fokotu’u ‘a e Pule’anga, lipooti ko eni ko ee ‘a e Pule’anga na’e ‘omai ki Fale Alea ni, ‘i he Komiti Kakato. Faka’osi mai ai leva ‘a e me’a ‘a e ‘Eiki Minisita Takimamata, ka tau toki hoko atu. Me’a mai, ‘Eiki Minisita.

‘Eiki Minisita Takimamata : Fakatapu atu ki he Feitu’una, ‘Eiki Sea. Fakatapu atu ki he ‘Eiki Palemia Le’ole’o, kae’uma’a e Hou’eiki ‘o e Komiti, kae fakakakato atu pe, Sea, ‘a e fakahoha’a na’e kamata atu ‘anenai. Te u foki mai pe, ‘Eiki Sea, ke u hoko atu he’eku poini na’a ku fokotu’u atu, felave’i eni pea mo e kehekehe ko ia ‘i he fokotu’u ko ia he option 2 ‘a e Komisoni. Pea pehee ki he option ko ia, pe ko e fokotu’u ‘oku ‘oatu ‘e he Pule’anga. Na’a ku ngaue’aki, ‘Eiki Sea, koe’uhi ko e taha ia e me’a ‘oku fai hono tokangaekina ‘i he fokotu’utu’u ko eni, ko e tokanga ki he vahevahe ko eni ‘oku fai ki he ngaahi ngatangata’anga. Pea mo e ngaahi tefito’i mo’oni ‘oku ne hanga ‘o tataki ‘a e ngaue ko ia. Pea makatu’unga ai, Sea, te u fie hoko atu ai ki he fakakaukau tatau. Ko ia ko hono ‘omi ko eni e fokotu’u ‘oku ‘oatu ‘e he Pule’anga, ‘omai ‘a e Ongo Niua ke fakataataa’aki ‘a e Niua Toputapu ki Tongatapu ni, pea Niuafo’ou ki he kainga ‘Eua. Pehee ki Ha’apai, ‘Otu Mu’omu’a, ki Fangaloto. Ko e fakakaukau ko hono fakahoko, ‘i he taumu’a ke toe leleiange. Pea hange ko e fakataataa na’a ku ngaue’aki kimu’a atu, ‘oku natula ‘o hange ko hono ‘omai ha konga ‘akau ‘oku vaivai ke fakamalohi’i, pea ko e founga hono fakamalohi’i, ko hono fakapipiki ki ha fu’u ‘akau ‘oku mo’uilelei, pe ‘oku mo’ui ‘afa’afaange, ke tafe atu e toto mo’ui ko ia.

Sione F. ‘Iloa : Sea ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Sea K/Kakato : ‘Eiki Minisita ko e fakatonutonu mei he Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Niua.

Sione F. ‘Iloa : Tapu mo e feitu’una, Sea, ‘oku ou faka’apa’apa lahi ki he me’a ko eni ‘a e ‘Eiki Minisita. Pehee ‘e he ‘Eiki Minisita, ‘oku ‘omi a Niua ‘o fakapipiki mai ki heni he ‘uhinga, pea k e fakataataa ko eni kuo ne ‘omai, ko e ‘omi ‘a e ‘akau ‘oku vaivai ke fakamalohi’i’aki ‘a e ‘akau ‘oku malohi. Sea, ‘oku tui e motu’a ni ia ‘oku hala ia hono fakamali’i ki ai, he ko e me’a mate ia. Ko hono fakamali’i ko ee e me’a mo’ui mo e me’a mo’ui, ‘oku ‘i ai e ngaahi ongo ia ‘oku ne motumotuhi ai, Sea.

‘Eiki Minisita Takimamata : Malo Sea. ‘Oku ou faka’apa’apa lahi ki he Fakafofonga mo e tokoni ‘oku ne fai mai. Ka ko e taumu’a ia, Sea. Ko e ngaahi fo’i kaalava ko ee ‘oku ki’i mamate ‘i he va’akau ko ee ‘oku vaivai, ‘e toe fakamalohia ia ‘o toe mo’uilelei ange. Pea ‘e hoko ‘a e konga vaivai ia ‘o malohi tatau pe pea mo e konga ko ee ‘oku malohi. Ko e taumu’a ia, pea te u ‘oatu ‘a e fakataataa ko eni, Sea. Ko e nofo ko ee ‘a e sosaieti Tonga, ‘ikai toe kehe. Ko ‘etau nofo ‘oku tau nofo faka-vahefonua. Nofo hotau kainga i Tokelau mama’o, nofo i Ha’afuluhao, Ha’apaiveu, Fungafonua, ‘Eua, pea mo Tonga ‘eiki. Ko ‘etau nofo, Sea, ko e fakataataa mahino pe ia ‘o e fokotu’utu’u ko eni ‘oku ‘oatu. ‘Oku ‘i ai pe e feitu’u ‘oku fai ki ai ‘a e fakama’unga.

‘Oku ‘i ai si’oku kainga ‘i Ha’afuluhao, kainga i Ha’apaiveu, Fungafonua i ‘Eua, pea ‘oku fetuiaki ‘etau nofo. Mole-ke-mama’o ke ‘i ai ha taimi kuo tau hanga ‘o langa ha ‘a vahevahe ke ne hanga ‘o tu’usi, pea ko e me’apango, ko e fokotu’utu’u ko eni ‘oku ‘oatu, pea ‘oku ou fie fakamahino pe heni, Sea. ‘Oku ‘ikai motuhi ai ha fetu’utaki toto, pe ko e talatukufakaholo, ‘ikai ke uesia, pe ko e anga e nofo ‘a kainga, ‘ikai. Kei hokohoko lelei atu pe e ‘u me’a ia ko eni. Na’e me’a ki ai e Minisita Lao. Ko e fo’i fokotu’utu’u faka-Siokalafi, faka-Fili Fale Ale ape eni ia. Ko e ngaahi mo’oni’i me’a tefito ‘o e mo’ui ‘i he’etau nofo hotau sosaieti, hala ke ‘i ai ha uesia ‘e taha. Pea te tau fai e lau ko ia. Kei Tonga pe a Tonga, kei Ha’apai pe a Ha’apai, kei Vava’u lahi pe a Vava’u lahi. Pehe ki he Funga Fonua ki ‘Eua. Pea ‘oku ou toe fie hoko atu, Sea, ke toe fakaloloto atu pe ki he ‘uhinga ko eni. Ko e makatu’unga ia ‘o e fakakaukau ko eni. Mole-ke-mama’o ke pehee ‘oku toe ‘i ai ha makatu’unga kehe. Pea ‘e lava ke fakamo’oni’i ia ‘i he natula ‘o e graph ko eni ‘oku fai ko eni. ‘Oku ‘ikai ke pehee ia ke to’o mai, te u fakataataa’aki pe a Tokelau mama’o, Ongo Niuva, Niuvafo’ou. Ko ‘Eua, ko e ngaahi kolo kotoa ko ee ‘o Niuvafo’ou, ko e ngaahi kolo pe ia ‘o ‘Eua. Ko e si’i kainga ko ee na’e ‘i Niuvafo’ou he ngaahi ta’u mai ko ee, ko kinautolu pe eni, ko e kainga pe eni ‘oku nofo i ‘Eua. Pea ko ‘eku to’o hake pe ia ke fakamahino ‘a e tu’unga fakafakapotopoto hono feinga’i ko ee ke malu’i ‘a e taha e mo’oni’i me’a ‘oku fa’a toutou ‘ohake, ko e tukufakaholo mo e anga ‘etau nonofo, mo e fetauhi’aki, ke fakatokanga’i ange. Ko e ‘omi ko ee ‘o ‘Otu Mu’omu’a ki Fangaloto, na’e ‘ikai hokonoa pe. Ko e si’i kainga tokolahi taha ‘o Fangaloto, ko e omai ia mei he ‘Otu Mu’omu’a. Pea ‘oku hange pe eni ia ko e ‘api fika 2, ‘o hange ko e fakataataa na’a ku ngaue’aki.

Ko e lea foki ia ‘o motu, ‘Eiki Sea, ‘oku ke mea’i. Takitaha o atu e fanga ki’i motu ki Pangai, ‘ai honau ki’i fale nofo’anga ai. Ke ‘i ai hanau ki’i kongia ‘i he kolomu’a ‘o Ha’apai, ‘a ee ko ee ‘oku nau fai ki ai e fakama’unga. Ko e ‘uhinga ia. ‘I he fakakaukau ko eni, ‘ikai ke toe kehekehe. Ko hotau kainga ko ee mei Tokelau mama’o, he’ikai ke faifai pea te nau tukuhausia ‘i Tonga ‘eiki, ko e fo’i poini fika ‘uluaki ia ‘oku fai ki ai e fakama’unga, ‘a e ‘Otu Motu Anga’ofa, Tonga ‘eiki, hanau ‘api ai. Ko e anga ia e fakakaukau ko eni ko ee ‘oku ‘oatu, pea mo e ‘uhinga ‘o Niuvafo’ou ki ‘Eua, Niuva Toputapu ki Havelu, mo Koloua, ko e fo’i feitu’u ko ia, ko e tokolahi taha e kainga ko ia, ko e si’i kainga mei Niuva Toputapu. Pea ko e toe fakavaofi’i eni e family. Ko hono toe fakamalohia ‘o e nofo-‘a-kainga, mo e fetafeaki mafana ‘a e tukufakaholo, mo e me’a ko ee ‘oku tau polepole ai. He tala’ehai, Sea, te tau fusi mai e ‘otu motu, pea eliminate e vaha’a tahi, a ‘oseni, ‘ikai. He’ikai ‘aupito toe hoko ia ha kuonga, ko e pule ia ‘a Sihova, ke vahevahe’i’aki tautolu ‘a e tahi, ‘a ‘oseni. Ka ko e founa ko ee te tau hanga ai ‘o fusi mai kitautolu ke tau nofo pe he founa e taha, ko e founa eni. Ko ‘etau ‘omi e ki hee, ke fakamahino ‘oku tau taha pe. Ko hotau tala ia, tukufakaholo ia.

Sea, ‘i he taimi tatau, ko e fokotu’utu’u ko eni ‘oku fo’ou, pea ‘oku ‘i ai e faka’amu.

<003>

Taimi: 6:25 – 6:40 Po’uli.

‘E/Minisita Takimamata: (hoko atu) ... Pea ‘oku ou faka’apa’apa lahi ki ai koe’uhi he ‘oku hangehange ‘e uesia he fokotu’utu’u ko eni. Ko e fehu’ii ia te tau fai ‘e kitautolu kotoa pe Sea he tui ‘a e motu’a ni kia kitautolu pea mo e fakahoko fatongia ‘oku fai....

Sunia Fili: ‘Eiki Sea ke u fehu’i ange mu’a ki he ‘Eiki Minisita.

‘E/Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisita ko e fehu’i ee mei he Fakafofonga ‘Eua.

Sunia Fili: ‘Oku me’a mai ‘a e Fakafofonga mei Niua ‘oku tokolahi taha ‘a e kainga Niuatoputapu ‘i Haveluloto. Ko e ki’i fehu’i atu pe ko e fe ‘a e feitu’u ko ia ‘i Havelu ‘oku tokolahi ai ‘a e kainga Niuatoputapu. Ko Havelu Tokelau pe ko Haveluloto.

‘E/Minisita Takimamata: Ko e fakamatala ko ia ‘oku ‘oatu ‘oku makatu’unga ia he ngaue kuo ‘osi fai ka ko e anga pe ia ‘o e fakamahalo ‘a e Fakafofonga Niua. ‘Oku ou ‘oatu ‘e au eni ia makatu’unga he ngaue kuo ‘osi fai, ke vakai’i ‘a e feitu’u ko eni pea mo e ni’ihi ko ia ‘oku nofo ai, na’e ‘uhinga ai ‘a e fakafuofua. ‘Oku ou tui na’e mea’i lelei pe ia ‘e he Hou’eiki pea ‘oku tau tui kotoa pe ki ai. Ko e ‘omai ko ia ‘o Mu’omu’a ki Fangaloto, ‘oku hange ‘oku *click* pe. Ko Fangaloto, ko Nomuka pea mo e ‘Otumu’omu’a ko e tokolahi taha ia. Ko ‘enau folau mai ki heni ‘oku nau katoa pe he ‘elia ko ia. Kaikehe ‘Eiki Sea ko e poini ia. ‘Oku ‘oatu pe ka ‘oku mea’i lelei pe ia ‘e he Hou’eiki, ki he anga ko ia ‘o e tu’unga ‘o e Fokotu’u ko ia ‘oku ‘oatu ‘e he Pule’anga ‘a hono fakahoa ki he Fokotu’u ko ia na’e ‘omai he *Option 2*. Sai, ko e *Option 2* ‘oku fakamahino mai ai ‘a e me’a ko eni, tuku pe ‘a Niua ‘i Niua, pea tuku pe ‘a ‘Otumu’omu’a ‘i ‘Otumu’omu’a, pea ‘oku hanga leva ‘e he fokotu’utu’u ko ia ‘o toe maumau’i pe ‘a e tefito’i mo’oni ia ‘oku ne tataki ‘a e tefito’i ngaue ko ia na’a nau fokotu’u mai. Ko e maumau pe ia. ‘Oku ‘ikai ke uesia ‘a Tonga ni katoa. Ko e fanga ki’i feitu’u pe eni pea ko e fokotu’u ko ia na’e ‘omai na’e peheni: Tuku pe mu’a ai kae vakai’i, pea ‘oku mahino pe ia. ‘Oku ‘osi tui pe ‘a e Komisoni ia ‘oku ‘ikai totonu ke tuku aa pea ko e ‘uhinga ia ‘oku nau ‘omai ke tuku ai kae toki fai ‘a e ngaue ki ai.

‘Oku ‘uhinga atu ‘a e Pule’anga ke fai ‘a e ngaue he taimi ni. Ko e ‘ai ke fai faka’angataha ‘a e ngaue pea fai fakataha, kae’oua ‘e fai fakakongokonga. ‘Oku ‘ikai ke puli ia he fokotu’u ko ia ‘oku ‘omai ‘e he Komisoni, ‘oku nau mavahe mei he Tefito’i mo’oni ko ia ‘oku ne tataki ‘enau ngaue pe ko e *guiding principle* ko e hohoa tatau, koe’uhi kae lava ke fakatonuhia’i ‘a e *case* ko ia ‘a e Ongu Niua, pea pehe ki he kongu ‘o Ha’apai. Ko e *argument* ko ia ‘oku ‘oatu he fokotu’u ‘a e Pule’anga pe ‘e fefe mu’a ke fai ‘angataha ‘a e ngaue pea fai pe ia he taimi ni koe’uhi ke kakato ‘a e Fokotu’utu’u ‘oku fai. Kuo pau pe ia ke fai pea ko e fehu’i ia ‘oku ou fie ‘oatu ke mea’i ‘e he Hou’eiki ‘o e Fale, ka ‘ikai ke fai heni ka ‘e fakahoko ka ko e ha ‘a e ‘uhinga ‘oku tau tatali ai. ‘Oku ou fiu au ia he faka’ata ha ngaahi ‘uhinga lelei ke tau toe tatali ai pe ke ne hanga ‘o fakatoloi ‘a hono fakahoko ‘a e ngaue ko ia he taimi ni. Te’eki ai ke u ma’u ha ‘uhinga fe’unga kuo ‘omai ke fakatonuhia’i ‘aki ee he anga ‘o ‘eku vakai vaivai. Ko ia he’ene pehe ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ia koe ...

‘E/Nopele Tangipa: Fakatonutonu Sea.

‘E/Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu mei he ‘Eiki Nopele ‘o Niua.

‘E/Nopele Tangipa: Ko e fakatonutonu Sea ko e faka’amu ee ia ‘a e Pule’anga pea mo e fakalea ‘oku fai. Ka ‘oku mau fakaongoongo ki he kakai ‘o Niua. Ko honau loto ke nau mavahe. ‘Oku fai pe ‘a e faka’amu ia ke ngaue fakataha ka ‘oku faka’amu ‘a e kakai ‘o Niua,

hange ko e me'a ko ia 'a e Fakafofonga Fika 3 'aneuhu, ki'i *treat* ange 'a Niua ke mavahe. Ko ia pe 'Eiki Sea.

'E/Sea Komiti Kakato: Malo 'Eiki Nopele.

'E/Minisita Takimamata: Malo 'aupito 'Eiki Sea, pea 'oku ou faka'apa'apa pe ki he 'Eiki Nopele. 'Oku fa'a toutou me'a mai pe 'a e 'Eiki Nopele 'o fakamamafa'i pea mo fakamahino ka 'oku mahino lelei pe ia ki he motu'a ni. 'Oku 'iai 'eku faka'apa'apa lahi ki ai he tukunga ko ia 'o e fakakaukau pea mo e anga 'o e fokotu'utu'u. Ko e fehu'i Sea 'e 'iai pe 'a e taimi pea ko e taha ia 'a e ngaahi momeniti mahu'iga he lau 'a e motu'a ko eni. 'E pau ke 'iai 'a e taimi 'e fai tu'utu'uni 'a e Fale, pe ko e kau Taki 'o e Fonua 'i ha ngaahi 'ataakai matu'aki faingata'a 'aupito. Ko e ngaahi 'ataakai pea mo e ngaahi tukunga ia te ne fakapapau'i 'a e tu'unga 'oku 'iai 'a e Taki. Ko e mo'oni 'e fai tu'utu'uni 'a e Fale he *issue* ko eni ka 'oku faingata'a pea pelepelengesi koe'uhi ko e fetuiaki 'a e ngaahi Va pea mo e me'a ko ia. 'E pau pe ia ke fai tu'utu'uni 'a e Fale, ki he fakapotopoto taha he fakalukufua. Ko e ngaahi taimi pehee Sea pea 'oku ou kole fakamolemole pe ki he Hou'eiki he ngaahi taimi peheni....

S/'Akilisi Pohiva: Kau tokoni atu 'Eiki Sea.

'E/Sea Komiti Kakato: Ko e tokoni ee 'a e Fakafofonga 'Eiki Minisita.

S/'Akilisi Pohiva: 'Eiki Minisita 'oku ke me'a mai 'oku tau faingata'ia pea 'oku faingata'a. 'Oku ou fokotu'u atu na'e 'ikai ke faingata'a ia he na'e 'osi 'ave ia ki he Komisoni pea nau 'ai ia 'e nautolu 'o faingofua. 'Oku tau faingata'ia ko ho'omou toe o mai 'a moutolu ia pea mo e me'a ko ena. Ka pau na'a tau tukuange pe ki he Komisoni ko ia na'e ha'u pea mo ia, ku o tau 'osi matuku kitautolu pea ku o tau 'osi teuteu kitautolu ke takitaha o 'o nofo hono 'api. Ko e 'uhinga ko ia 'oku tau toe loloa pea mo tau faingata'ia ai, ko ho'omou toe o 'o 'omai ho'omou Fokotu'u. 'Oku mau fokotu'u atu ia 'e mautolu 'oku 'ikai ke mau kau kimautolu ia ai. Ko e me'a ia 'a e sino kehe na'a mou fokotu'u mai pe 'e moutolu pea mo u toe fakahingoa mai. 'Oku ou fokotu'u atu ko 'etau toe faingata'ia ko ho'omou toe 'omai ho'omou me'a.

'E/Sea Komiti Kakato: Malo. Me'a mai 'Eiki Minisita.

'E/Minisita Takimamata: Malo pea 'oku ou fakamalo pe ki he Fakafofonga ke tokoni. Ko e poini ko ia 'oku ou feinga atu ai ke mahino, katoa pe ko hai na'a ne fai ha ngaue, Komisoni pe ko e ha pe, 'oku 'omai ia ki he Fale ko eni, pea ko kitautolu ia ke tau hanga 'o fakama'opo'opo pea fai tu'utu'uni ki ai. Ko e kole ia ko eni 'oku fai pe ia he loto lelei pea mo e loto hangamalie. 'E fai pe ia 'aki 'a 'etau vakai'i 'e tautolu ko e Hou'eiki Memipa 'o e Fale ku o fili mai he taimi ni. 'Oku ou tui ko e Hou'eiki pe eni 'o e Fale Alea 'o Tonga ke tau hanga 'o aofangatuku 'a e me'a ko eni. 'Oku 'i ho tau 'aofinima pea ko hotau fatongia totonu pe ia 'o kitautolu. 'Oku 'ikai ke u tui au ia ko e me'a ko eni 'oku 'ikai ke tau lava fai ha ngaue ki ai. Pe 'oku 'ikai ke tau fai ha ngaue ki ai, pe 'oku ha'iha'i hotau nima (hufanga he fakatapu) ke 'oua te tau lava 'o ala ki ai. Ko e katoa ha 'u me'a ku o fakahu mai ki heni, pe ko e hu'u mei fe, pe ko hai na'e ha'u mei ai, 'oku 'i hotau 'aofinima ke fakama'opo'opo tuku ia pea mo aofangatuku. 'Oku hange tofu pe ia ko e me'a ko eni.

Ko e fakahoha'a ia ko eni 'oku fai atu pe ia he ngaahi tefito'i mo'oni pea mo e kaveinga ko eni 'a ia kuo hoko ko e ngaahi kaveinga ke ne tataki 'etau ngaue kae tautefito ki he fo'i ngaue ko eni 'oku tau lolotonga feme'a'aki ai. Ko e 'uhinga pe ia Sea ko eni kuo 'osi 'oatu 'a e anga 'o e 'uhinga pea mo e puipuitu'a ki he 'uhinga 'o e fokotu'u ko eni 'oku 'oatu 'e he Pule'anga 'o fakahoa pea mo e Fokotu'utu'u na'e 'omai 'e he Komisoni. 'Oku 'i he Hou'eiki pe ia ke fai 'a e fakama'opo'opo tuku ai, pe ko e fe 'a e fokotu'utu'u 'oku taau ange ke ne hanga 'o kato'i 'a e ngaahi mo'oni'i me'a 'a ee 'oku 'uhinga ai ko e ngaahi makatuliki ia 'o e Fokotu'utu'u ko eni. Ko e fakahoha'a pe ia 'oku fai atu ke tukuange pe ki he Hou'eiki ke tau fai 'a e fakama'opo'opo tuku, 'o makatu'unga he ngaahi mo'oni'i me'a kuo 'osi 'oatu. Ko e fe 'a e fokotu'utu'u ko ia 'oku lelei ange pea 'oku taau ange. 'Oku ou tui ko e me'a pe ia 'e fiemalie ki ai 'a e Hou'eiki 'o e Fale pea mo e Komiti pea ke tau fai ki ai. Malo 'Eiki Sea.

'E/Sea Komiti Kakato: Malo 'aupito 'Eiki Minisita 'a e me'a malie he efiafi ko eni. Me'a mai 'a e Fakafongga Fika 1 'o Vava'u.

'Etuat Lavulavu: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehe ki he Hou'eiki Memipa. 'Eiki Sea 'oku ou fakamalo atu he ma'u faingamalie ke u fakahoha'a pe felave'i pe pea mo e Vahefonua Vava'u ki he Fokotu'u ko eni kuo 'omai mei he Tepile ko ia 'a e Pule'anga, pea pehe foki ki he Lipooti ko ia kuo 'omai ke tau talanoa'i. 'Oku ou ngaue'aki 'a e ngaahi me'a ngaue he Lipooti pea ki he ngaahi Fokotu'utu'u ko eni, ko e ngaahi me'asivi ia pe ko e fakapalanisi Sea ke fakapapau'i ko ha lula fua tonu ia ke fai 'aki 'a e Fokotu'utu'u ko eni pea mo e vahevahe ko eni 'o e fakangatangata 'o e Fai'anga Fili takitaha. 'Oku 'omai 'e he Lipooti 'a e ngaahi me'a ngaue 'e 4 pea 'oku ou fie lave au ia ki ai he malanga ko eni, koe'uhi ke ne hanga 'o hulu'i atu 'eku fakakaukau pea mo 'eku tui ki he Fokotu'utu'u ko eni. Ko e me'a ngaue ko ia 'oku 'omai ia he 2.2 he peesi 9.

Ko e me'a ngaue 'uluaki kuo pau ko e.. **makatu'unga totonu** ...'a ia ko e 'uluaki me'a ngaue ko ia ke fai'aki 'a e vahevahe ko eni ko e makatu'unga totonu. Ko hono ua 'Eiki Sea 'a e me'afua pe ko e me'a ngaue ke ngaue'aki... **malava ke toutou ngaue'aki** .. 'a e fokotu'utu'u ko eni. Ko e me'a ngaue hono 3 'Eiki Sea, ko e .. **Falala'anga**. Ko e fokotu'utu'u ko eni pea mo e vahevahe mo e tofitofi ko eni pea mo hono fakafeitu'u ko eni 'oku falala'anga. Ko e me'a ngaue fika 4 'Eiki Sea ko e ..**malohi pea pouaki**.. pea ko e fakalea 'e taha 'oku poupoua 'e he kakai tokolahi. Ko e ngaahi 'elementi pe ko e ki mamafa eni 'e 4 'e fakakaukau'i ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u kuo 'omai ki he Tepile ke alea'i, 'a e fokotu'u fo'ou kuo 'omai 'e he Pule'anga pea mo ia ku o 'omai 'e he Komisoni faka-Tu'i ke tu'u tau'ataina ke ne fai 'a e vahevahe ko eni. Ka pau 'e mavahe ha taha ia mei he 4 ko eni Sea, 'e 'iai 'a e uestia ke fakapapau'i 'oku makatu'unga totonu 'a hono to'o 'a Niua 'o 'ai ki hee pea mo Ha'apai ki hee pea mo Vava'u ki hee pea mo 'Eua ki hee pea mo e Vahe Tongatapu ki hee. Ko e fehu'i pe 'oku makatu'unga totonu? Ko e fehu'i ia 'e fai. Ko e ua, 'e malava ke toutou ngaue'aki 'a e founga ko ia? Ko e fa, 'oku falala'anga nai, pea ko e nima, 'oku poupoua pe 'oku tokolahi 'a e kakai 'oku nau tui ki ai? Ko e me'a mahu'inga ke tokolahi 'a e kakai 'oku nau tui pea mo poupoua. Ka 'iai ha me'a 'oku 'ikai ke poupoua pea mahino ia ko e me'a 'oku sai. Ka 'iai ha me'a ia 'oku mahino 'oku 'ikai ke toutou ngaue'aki pea mahino ia ko ha me'a ia 'oku palopalema. Ko e Lao 'o e Faiako Sea kuo pau ke sivi'i pea ke fakapapau'i ko e me'a ko ia 'e toutou ngaue'aki pea 'e ako'i 'aki 'a e tamasi'i ko ia pea 'e poto ai pea 'e iku lelei. Ko ha fa'ahinga *theory* 'oku ako'i he ako, kuo pau ke tau hanga 'o fakapapau'i na'e fai 'a e fakatotolo totonu ki ai pea na'e fai 'a e fakatotolo taimi loloa pea fakapapau'i 'oku falala'anga pea ko e falala'anga ko ia Sea 'e

toutou ngaue'aki pea 'oku malohi pea poupoua ia 'e he kakai tokolahi pea fakapapau'i ia ko e founa ko ia pea mo e tofitofi ko ia 'oku falala'anga. Ko e fehu'i ko eni na'e sivi 'i fe 'a e ngaahi Fokotu'u ko eni. Ko e fe nai ha ola 'o ha ngaahi lelei na'e sivi'i ai eni ke ne fakapapau'i kiate au ko e ngaahi fokotu'u pea mo e ngaahi tofi pea mo e hele'i ko eni....

<004>

20.04.2010 Taimi:18:40-18:55.

'Etuete Lavulavu: 'Oku fakapapau'i 'e lelei. 'Eiki Sea, teu 'oatu 'oku 'iai 'a e ngaahi 'elemeniti mahu'inga 'oku hã pe ia 'i he Lipooti pea teu to'o pe 'e au mei heni ke nounou. 'Oku pehe ni leva Sea. 'Aia 'oku ou to'o pe ia Sea mei he 2.1. Ko e founa ki hono aofangatuku 'a e ngatangata'anga 'o e Vahenga Fili. 'Oku totonu ke tu'uloa. Ko e 'uluaki ia. Ko e ua, ko e 'ilongofua. Pea ko e tolu, mahino. 'Oku 'omai pe ia 'i he Lipooti koeni. 'Oku mahu'inga 'aupito 'Eiki Sea 'a e me'a koeni ko e fakapapau'i 'a e makatu'unga koeni 'oku 'ilongofua. Pea 'oku mahino pea tu'uloa. Kapau 'oku 'ikai ke mahino ia ki he ni'ihi tokolahi 'o e Fale koeni 'a e fa'ahinga fokotu'utu'u koeni ke toutou liliu mo toutou fakatonutonu ee mo ee, Sea 'oku 'iai 'eku 'amanaki 'oku fakapoopo'uli pea nenefu ki ha me'a 'oku 'ikai ke u fakapapau'i 'oku mahino pea tu'uloa pea mahino ngofua.

Sea mo Hou'eiki 'oku hulu'i mai 'a e tu'uloa mo e 'ilongofua mo e mahino ke mahino. Na'a ku toutou kole ko e fokotu'u koeni 'oku 'ikai ke mahino. He 'oku 'ikai ke ne hanga 'e ia ia 'o 'omai kiate au 'a e mahu'inga 'oku ngata 'i fee 'a e vahenga ko ee pea 'oku ngata 'i fee 'a e vahenga ko ee. He 'oku na tu'u kauhala kehekehe pea mo e Lipooti 'a e Komisoni tau'ataina. Ka koe'uhi ko 'ene ta'emahino koia 'a e fa'ahinga fokotu'utu'u koeni 'oku 'omai pea 'oku nenefu ki he'eku fakakaukau 'oku 'ikai ke fenapasi ia pea mo e me'a 'oku 'omai 'e he Lipooti ke fakapapau'i 'oku tu'uloa. Pea 2 ko e 'ilongofua. Pea 3 pea mahino. Sea, ko e ngaahi founa koeni 'oku fai mai'aki 'a e fa'ahinga fokotu'utu'u 'a e Lipooti koeni, 'oku 'omai ia 'i he founa 'e 2.

Teu lave Sea ki he ngaahi me'afua 'oku ou tui 'oku 'iai 'a e palopalema ai. Ko e palopalema 1 'Eiki Sea he ko e me'afua te tau ngaue'aki 'a e vahevahe koeni 'e too ia ki he tokolahi koia 'o e kakai 'oku nofo pea mo e kakai na'e fai 'a e Tohi Kakai 'oku nau 'i he kolo pe ko e Motu 'i he 2006. Pea 'oku ou lave'i pe 'e au Sea 'oku 'iai 'a e ngaahi fonua 'i mamani 'oku nau tui fakatemokalati 'oku ngaue'aki 'a e tokolahi koia 'o e Tohi Kakai. Hange pe koia Sea ko 'Amelika. Ko Nu'usila. Ko Taileni mo fee fua ?. 'Oku nau ngaue'aki 'a e Tohi Kakai 'i hono tofitofi 'o ha ngaahi fai'anga fili. Ko e tafa'aki 'e taha ko Pilitania ia 'oku kehe ia. 'Oku fai'aki ia 'a e tokotaha 'oku lesisita pea 'alu 'a e tokotaha koia 'o fili 'oku ta'u fakalao pea 'oku ne fili. 'Aia ko e ongo fo'i me'afua mo e ongo fo'ime'a ngaue koeni 'e ua ke fai'aki 'a e vakai 'oku kehekehe 'i he ngaahi fonua 'oku tui fakatemokalati.

Sea, teu 'oatu 'a e me'a 'e taha 'oku ou hanga 'o fehu'ia. Pea 'oku ou faka'apa'apa lahi pe au ki he Pule'anga. 'Oku 'iai 'a e me'a heni 'oku ou fakafehi'ia pea 'oku haa ia 'i he 4.7 'oku pehe ni ia. Kuo vakai'i faka'auliliki 'e he Komisoni 'a e Fili 'oku totonu ke ngaue'aki ki Tonga ni 'e he Komisoni ki he Vahenga Fale Alea koeni mo ia 'e hokohoko atu, 'oku mau ongo'i ko e fika 'o e tokolahi fakakatoa 'o e kakai mei he Tohi Kakai 'o e 2006, ko e fika lelei taha ia ke ngaue'aki. Koe'uhi 'oku ma'ungofua, falala'anga, fakalao pea malava ke fa'u 'a e ngaahi fakafuofua

fakasitetisitika mei ai. Sea, 'oku 'iai mo e me'a mahu'inga heni he 'oku tuhu'i mai 'e he Lipooti ia koeni ko e Tohi Kakai koia 'o e 2006 'oku falala'anga. Pea ko e me'a ia te tau ngaue'aki he koe'uhi ko e me'a ia 'oku 'iai 'a e tui 'a e ni'ihi koeni he Komisoni koia 'oku falala'anga. Koia 'oku fakalao he koia na'e fakalao'i. Ka 'iai ha taha ia 'oku toe ha'u ia mo ha toe fika kehe pea 'oku talamai ia 'e he Lipooti koeni ke tuku ia he 'oku 'ikai ke falala'anga. He 'oku 'ikai ke fakalao 'a e ngaahi fika koia.

Sea, te u 'oatu pe 'i he 4.8 peau hoko atu. Kuo mau toe fakakaukau foki Sea 'a e tokolahi kuo fakapapau'i 'e he Fale'i taukei 'i he Temokalati ko hono vahevahe 'i Tonga ni 'a e kakai 'oku nau tooloto 'i he ta'u ke fili 'oku vaofi 'ene tatau mo e vahevahe 'a e tokolahi fakakatoa 'a e kakai. Hange koia te u 'oatu Sea 'a e ki'i fakataataa koeni. 'i he Tepile koeni Sea 'oku ne hanga 'o hulu'i atu ai 'a e me'a 'e ua. Kapau te tau ngaue'aki 'a e Tohi Kakai 'o e 2006. Tau pehe ko ha lula fua ia ke tau fai'aki 'a e tofitofi koeni. Pea te u pehe leva ko e 'Otumotu pea mo e tokolahi 'o e kakai pea mo e peseti takitaha ke tau fakafuofuaange pe te tau ngaue'aki 'a e Tohi Kakai 'o e 2006 koia 'a e fika totonu. Ko Tongatapu ko e toko 74081. Ko e 71.4%. Ko Vava'u ko e 15425. Ko e 14.9%. Ko Ha'apai ko e 7345. Ko e 7.1%. Ko 'Eua ko e 5392. Ko e 5.2%. Ko Niua 1524. Ko e 1.5%. Sea, ko ha fa'ahinga fakapeseti ia 'o e ola 'o e Tohi Kakai 'o e 2006. Sai, kapau te tau toe sio he tafa'aki 'e taha ki he kakai 'oku ta'u 21 pe toe lahiange ai 'i Tonga ni ke tau hanga 'o faka'aonga'i 'a e fika koia ke tau fai'aki 'a e vahevahe pea 'e peheni leva ia. Ko e 'Otumotu mo e tokolahi 'o e kakai. Ko Tongatapu ko e 37141 ko e 72% Sea. Ko Vava'u 7466 ko e 14.5%. Ko Ha'apai 3647 ko e 7.1%. Ko 'Eua 2568 ko e 5%. Ko Niua leva Sea ko e 767 ko e 1.5%. 'i he'ene tu'u koia 'Eiki Sea he 'ikai ke lava Sea ke tau pehe 'etautolu ia ko e Tanaki kiai 'a e ngaahi makatu'unga te tau lava hono fakafuofua'i eni ke tau pehe leva koefe 'a e fika totonu mo ofi taha ke 'oua 'e 'iai ha uesia heni. Pea ko e fika Sea 'oku 'omai 'e he Lipooti ia ko e Tohi Kakai 'o e 2006 he koia 'a e ofitaha.

Sea, 'i he Vahefonua Vava'u, te u 'oatu 'a e ki'i fakataataa koeni ke ne hulu'i atu 'a e Vahe koeni pe 'oku tonu nai. Ko e kakai pe koeni na'a nau toki fili pe koia he 'Ofisakolo mo e Pule Fakavahe fakamuimui pe koeni he uike kuo 'osi. Ko e kakai koeni na'e fili ko e kakai Vava'u ia ka 'oku 'i Tongatapu, ko e toko 797. Sai, ko e kakai fili fakakatoa koeni na'e fili 'i he to'ufili 'o e Kau Fakafofonga Pule Fakavahe mo e 'Ofisakolo fakalukufua 'a e kakai koia 'o Vava'u, ko e toko 5567. 'Aia Sea te u pehe leva ia 'e au ko e kakai koeni na'e fili mei Vava'u ka 'oku nofo 'i Tongatapu ko e 10.67%. Sea, teu to'o 'a e tafa'aki 'e taha. Kapau te tau pehee ko e Tohi Kakai ia pea mo e kakai koia 'oku ta'u 21 'o fai ki 'olunga 'oku toko 7466.

'Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu eni 'e Fakafofonga.

Minisita Lao: Ko 'eku ki'i fehu'i pe 'a'aku 'Eiki Sea he na'e me'a pe heni 'a e Fakafofonga he 'aho, 'o ne talamai ko e fika koeni na'e fili fakakatoa koia 'e Vava'u he fili koeni na'e toko 4477. Koeni ko e 'aho ni eni ko e 5567. Pe koefe 'a e fika koeni 'oku tonu ?.

'Etuat Lavulavu: Ko e ki'i Tokoni 'oku 'oatu 'Eiki Sea, ko e 'Ofisakolo eni 'oku ou tala atu kiai. Ko e Pule Fakavahe eni pea mo e kakai koeni na'a nau fili ki Vava'u he toki fili na'e 'osi ko e 5567

Minisita Lao: Na'a ne fakamatala heni he 'aho Sea ko e fakakatoa ia 'o e kakai na'e fili koia 'i Vava'u.

‘Etuatē Lavulavu: Pe ‘oku ofi kiai Sea.

Minisita Lao: ‘Ai pe ke pau Sea.

‘Etuatē Lavulavu: ‘ikai. Ko e poini koia ‘oku ‘oatu Sea ki heni ‘oku peheni. Kapau te tau pehe ‘e fai ‘o makatu’unga mei he kakai koia ‘o Vava’u ‘oku ‘i heni, ko e Fili Fale Alea koia ‘o e 2008 ia, ko e kakai koia na’a nau fili ko e toko 7258. Ko e kakai ia na’a nau oo ‘o fili he ‘aho koia. ‘Aia ko e 97.2%. Ko e kakai Tongatapu koia na’a nau fili ki Vava’u, fili ‘i Tongatapu ni Sea ko e toko 1606 ko e 21.51%. Ko e poini koia ‘oku ou ‘oatu ‘Eiki Sea, ko e kakai koeni na’a nau fili ki he Pule Fakavahe mo e ‘Ofisakolo ‘aia ‘oku makatu’unga mei ai ‘a e me’a na’e me’a mai’aki ‘e he ‘Eiki Minisita Lao. Koia ia ‘oku ma’u ai ‘a e fika ‘o Vava’u ‘aneafi ‘e fai mei ai ‘a e hiki koeni ‘o Vava’u ‘o to’o ia mei he fokotu’utu’u ‘uluaki Sea.

Minisita Lao: Sea, fakatonutonu atu. ‘Oku ‘ikai makatu’unga ia he kakai pe ko ee. Na’e koia ‘a e kakai na’e fili pea kumi kinautolu ‘o ma’u mai mei honau ngaahi ‘api ‘o talamai ko e talamai ko ‘enau ‘i heni ko e ngaue. Ko e ‘uhinga ia ko ee na’e ‘alu koia ‘a e fika. Kapau na’e ma’u pe ko ‘enau nofo pe kinautolu heni. Te nau fili kinautolu heni. Ka ko e ‘uhinga hono lau ki Vava’u he koe’uhi kuo tau ‘osi tali ‘a e Lao kuo tali ai ko e ni’ihi ko ee ‘oku omai ko e unga ngaue mai ki heni ‘e ‘ataa ia he Lao ke nau lesisita mo fili pe ki Vava’u. Pea ko e ‘uhinga ia na’e ma’u ai ‘a e fika koia. Malo Sea.

‘Etuatē Lavulavu: Ko e poini koia ‘oku ou ‘ohake Sea mo e faka’apa’apa lahi. ‘Oku falala’anga ‘a e fika koia ‘o hange ko e Lipooti koeni ?. Ko e fehu’i ia ‘oku ‘oatu. Kae tuku ‘a e Tohi Kakai ‘o e 2006 ?. Koe’uhi ko ‘etau foki koeni Sea ko e ngaue fakalao eni. Pea ko e poini koia ‘oku ou ‘ohake pea ‘oku ou fiefia au Sea he 3 koia ‘a e vahevahe koia ‘o Vava’u.

Minisita Lao: Sea, ko e kakai koeni ‘a eni koia ‘oku ou ‘uhinga kiai ko e kakai ia na’e tohi kakai ia he 2006. Ka ko e me’a ia koia ‘oku mahino heni ko e ‘uhinga ‘enau tohi kakai heni he ‘oku nau ‘i heni ‘o ngaue. Pea na’e lau ia he fika ‘a Tongatapu. Pea ko ‘ene taimi koia ‘oku hu ai koia ki he Lao kuopau leva ke nau ngofua kinautolu ki Vava’u. Ka na’a nau tohi kakai kinautolu heni he 2006. Kau ai ‘a e Motu’a koeni. Na’a ku tohi kakai au heni. Kau ai mo e Fakafongua ko ee. Na’e tohi kakai heni. Ko e ‘uhinga ia Sea. Malo.

‘Etuatē Lavulavu: Sea, ‘oku ‘ikai ke u hanga ‘e au ‘o uestia ai ha fa’ahinga tafa’aki. Ko e poini ‘oku ou feinga ke u malanga’i Sea ke u fakapapau’i ke u vahevahe koeni ke tau fiemalie kiai ‘e Vahefonua Vava’u. Koe’uhi Sea he ‘oku ou hoha’a kiai he ‘oku ‘ikai ke fakamahino mai ‘e he Fokotu’u ia koeni pe ‘e vahevahe feefee’i ‘a e ngaahi kolo mo e ngaahi ‘otumotu ‘o Vava’u. ‘Oku te’eki ai ke fakamahino mai ia ‘o hange ko ‘eku kole ‘anenai he taimi na’a tau malolo ai ke ‘omai mu’a kae lava ke faingofua ‘eku malanga. Pea lava ke faingofua ‘eku hikinima ke u fakapapau’i ko e me’a koia ‘oku ou hiki ai he ‘ikai ke ‘iai ha uestia ki he kakai koia ‘oku ou fakafongua’i. Ko e poini ia Sea. ‘Oku ‘ikai ke ‘iai ha ‘uhinga kehe ia. He koe’uhi ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai teu tokanga au kiate au. ‘E tatau pe ‘a e fai’anga fili ia ‘e Sea ‘e kei sai pe ia. Ko e me’a pe ‘oku ou tokanga kiai he ko e fokotu’utu’u koeni ‘oku faikehe. Ke ‘omai ‘a Longomapu katoa ‘a Vahe Hihifo ‘o fakapipiki ki Pangimotu mo e fu’u Vahe koia. Pea toe ‘omai ‘a Koloa mo Holeva kiai ‘o fakapipiki pea ha’u mo e ‘Otumotu. Ko e motu ‘e 70 ‘oku ‘ikai ke nofo’i mo e motu ‘e 14 ‘oku nofo’i. Pea mo e kolo ‘e 5. ‘E fakafeefee ai ?. Kae kolo

pe 'e 5 'a Neiafu ia. Ko e kolo pe 'e 4 pe 5 'a Neiafu. Ko 'eku tokanga ke fakapapau'i 'oku 'iai ha me'a sivi. Koe'uhi he ko e poini ke fakafofonga'i lelei 'a e kakai 'e he Fakafofonga pea mo e kakai te nau tokanga'i. He kapau 'e faifaiange 'a e Fili ia ko e fakataataa. Kapau 'oku nofo ia 'i Tokū. Pe ko ha Fakafofonga 'oku nofo 'i Vaka'eitu. Te ne fakafofonga'i katoa 'a Longomapu, Tefisi, Taoo, Vaimalō. Pea toe 'alu ee ki Pangaimotu, 'Utungake, 'Utulei, Talihau. Pea 'alu hake he 'Otumotulalo. Ko 'eku fehu'i. 'Oku 'ife leva 'a e me'a 'oku tau malanga'i heni ?. 'E 'ife ai ?.

Minisita Lao: Sea, ko e ki'i vahevahe ia koena 'oku lefu ia he me'a koena he taimi ni 'oku tau lolotonga 'iai. Na'e takai katoa 'e he tokotaha. Takai'i 'a Motu pea takai'i mo 'Uta 'e he tokotaha. Koeni 'oku 'iai pe 'a e ki'i feitu'u pau ke me'a kiai 'a e Fakafofonga. 'Oku 'ikai ko ha toe fu'u me'a ia 'oku kehe. 'Oku hange 'oku 'ai ia ke toe ngali fu'u lahi he 'aho ni. Ka na'e takai'i pe 'e he Fakafofonga ia he poo 'e taha 'a e kolo 'e 8. Malo Sea.

Etuete Lavulavu: Faka'apa'apa pe ki he Minisitaa. 'Oku 'ikai Sea ke u 'uhinga atu au ia ki he Motu'a ni he teu lava pe 'e au ia 'a e takai. Ko e poini 'oku ou tokanga kiai ko 'enau ma'u'anga mo'ui 'oku kehekehe. Tau pehee ko e 'Otumotulalo ko 'enau ma'u'anga mo'ui ko e fangota. Ko e uku mokohunu pe ko e uku posee. Ko e oo 'o taumata'u. Pe ko e oo 'o makafeke. Ko e me'a ia 'oku ma'u ai 'enau mo'ui. Ke fakapipiki mai ki Longomapu, Tefisi, Tu'anuku, ko e kakai ia 'oku oo 'o ngoue. Ko 'enau ngaahi fiema'u 'oku kehekehe. Ko e kakai ngoue eni ia. Pea ke fakapipiki mai 'e koe ee ki hee ko e kakai ia 'oku lahiange 'enau nofo 'i 'uta. Pea nofo 'a e Fakafofonga ia mei Vaka'eitu 'o houa 'e taha mo e konga 'ene lele mei Vaka'eitu ki Longomapu. Pea ha'u 'o heka me'alele 'o lele takai 'o 'alu ki Talihau 'o 'ikai ke kei penisini'aki.

Eiki Sea Komiti Kakato: Ko e ki'i fehu'i eni kiate koe 'e Fakafofonga.

Akilisi Pohiva: Ko 'eku ki'i fehu'i atu. Kohai na'a ne hanga 'o vahevahe 'a Vava'u ?. Ko e vahevahe foki 'e he Kapineti ka kohai 'a e Kau Minisita 'i he Kapineti na'e kau hono vahevahe 'o Vava'u ?. 'Oku hange 'oku ou fanongo ki ho'o fakamatala 'oku 'anifea 'a e vahevahe. Koena na'a kau 'a e Minisita Lao he vahevahe.

Etuete Lavulavu: Faka'apa'apa pe au Sea ki he fehu'i koeni. 'Oku 'ikai ke u loto au ke u tali.

Eiki Sea Komiti Kakato: 'Oku ki'i personal 'e Fakafofonga.

Minisita Lao: 'Oku 'ikai ke 'iai ha'aku kaunga 'a'aku ki he vahevahe. 'Oku vahevahe ia he tokolahi koia 'o e kakai. Na'e 'ikai ke 'iai ha'aku kaunga 'e taha. Neongo ko 'eku pau'u pe 'a'aku he poo 'i he'eku pehe atu ko ee 'oku 'ikai ke mahino ia kau fili pe au mei Motu. Kau fai 'e au 'a e fu'u takai ko ee. Pe te u fili mei Neiafu. Ka ko e vahevahe 'oku 'ikai ke kau ai 'a e Motu'a ni. 'Oku fai ia 'i he tokolahi 'e Fakafofonga Fika 'Uluaki 'o Tongatapu. Malo 'Eiki Sea.

Etuete Lavulavu: 'Oku 'ikai ke u loto au ke u tukuaki'i ha tokotaha. Kau 'oatu pe mu'a 'e au Sea 'a e anga 'o e fakakaukau koeni. Pea tuku pe ki ho Fale 'eiki ni ke fai tu'utu'uni. Ko e poini 'oku ou tokanga kiai 'e 'ifee 'a e fakafofonga'i lelei 'o e kakai kapau ko e Fakafofonga ia

koeni 'e fili ia mei Vaka'eitu. 'E fai foki honau loto. Pea 'e 'ofisi ia 'i Vaka'eitu. Pea heka vaka ha taha mei Tefisi ke ne fiema'u ha me'a mei he Fakafofonga, ha'u 'o noo vaka ke 'alu ki he Fakafofonga. 'Oku pa'anga ia 'e 200 ki Vaka'eitu. Ha'u ia 'o toe heka me'alele 'o lele ia ki Talihau 'o 'alu ia ai ki Koloa mo Holeva. 'Oku feefee 'a e anga 'o e fa'ahinga fokotu'utu' koeni 'oku mamafa 'a e penisini.

Minisita Ngaue: 'Eiki Sea, kau ki'i kole atu pe au Sea fakataha ki he Feitu'una ko e Fakafofonga. 'ikai. Ko e 'Asenita foki ko e fokotu'u koeni 'a e Pule'anga. Ka ko 'eku me'a atu 'a'aku ia pe koeha koaa 'a e fokotu'u 'a e Pule'anga 'oku 'ikai ke sai'ia ai 'o hange ko e fakatapu. Ke ne fokotu'u mai ia. Koe'uhi kapau kuo fai leva ha ngaue.

Ko e fakataataa Sea, ko e vahe 17 'oku tali ia. Ko e hoko hifo koia kiai ko e 10 lahi hake pe si'i hifo. Koe'uhi kapau te tau a'u mai koe'uhi ko e faikehekehe 'oku makatu'unga he fehikitaki. To'omai 'a e Vahefonua ko ee ki he Vahefonua ko ee. Koe'uhi ka tau nofo ai ki he fo'ipoini koia ki he vahevahe tatau mo e fehikitaki 'Eiki Sea. Ko e anga pe 'eku kole 'a'aku ia. He 'oku ou sio au ki he heka vaka koeni he 'ikai ke toe 'osi ia. Ka ko 'eku 'uhinga atu 'a'aku kapau te tau pehee. Ko 'eku 'uhinga atu pe 'a'aku ia Sea ke fakafokimai pe 'oku tali ia 'e he Fale. Pe koeha 'a e founa koia te tau fai kiai. Koe'uhi ka tau nounou.

Na'e fokotu'u mai pe 'e he Pule'anga kapau 'e tali pea ko e fa'iteliha pe he ko e me'a pe ia 'a e Feitu'una mo e Fale. Pea kapau 'oku pehe leva 'e he me'a 'oku 'iai ha 'aonga 'o e fokotu'u 'a e pule'anga pea fai leva ha ngaue kiai ke fakamali'i pea mo e anga koia 'o e fokotu'u 'anepoo pe koeha 'a e founa. Ko e anga pe ia 'eku tokanga atu 'a'aku ia. He 'oku tokanga pe 'a e Fakafofonga ki he Vahe Vava'u. Ka ko e fokotu'u ia 'a e Pule'anga ki he fakalukufua koia 'a Tonga ni katoa ki he vahevahe. Pea mo hona kehekehe. 'Oku ou tui ko e kehekehe 'a e fevahevahe'aki. Pea mo e fehikitaki ko ee 'a e feitu'u ko ee ki he feitu'u ko ee. Koe'uhi kapau 'e me'a mai pe ia ai. Pea kapau 'oku fai ha felotoi pea koeha 'a e me'a 'oku felotoi kiai 'Eiki Sea. Ka koe'uhi kae kataki 'o me'a mai ki he fokotu'u 'a e Pule'anga. Malo.

'Eiki Sea Komiti Kakato: 'E Fakafofonga, fakamolemole ko Lose ee 'oku ta'alo mai mei hee. Tau ki'i malolo he haafe houa.

<005>

_ 'Aho: 20.04.2010

Taimi: 7.35 – 7.50 pm.

'Eiki Sea Kōmiti Kakato: ...Nōpele kae'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafofonga Kakai 'o e fonua. Hou'eiki mou mea'i ma'u pē 'oku tau kei nofo pē 'i he'etau ngāue. Fokotu'u ko' eni 'a e Pule'anga pea na'e 'i ai 'a e fokotu'u mei he Minisitā Fēfononga'aki ko e kole tokoni mai pē kiate koe Fakafofonga Fika 1 'o Vava'u. Ko e ki'i kole atu pē ke ke ki'i me'a mai pē 'i he Lipooti pē ko fē ko aa 'a e me'a 'oku fehalaaki pea ke tokoni ange ka neongo ia 'oku ou tuku atu pē kiate koe Fakafofonga pē te ke tali 'a e kole 'a e 'Eiki Minisitā. Ko e ki'i feinga pē ke ki'i nga'unu 'etau ngāue ki mu'a. Mou ki'i vavevave ange. Mou mea'i pē 'oku fakaongo telinga mai 'a e kakai 'o e fonua ki he ngāue ko 'eni 'oku fakahoko 'i he pōni. Ko e hā 'a e iku'anga? Me'a mai Fakafofonga Fika 1 Vava'u.

‘Etuatē Lavulavu: Sea, faka’apa’apa lahi ‘aupito pē au ki he feitu’u na Sea, pea mo e Hou’eiki pea ‘oku ou tali pē au Sea ‘a e tokoni ko ee ‘oku fai. Ko e me’a pē Sea, ‘oku ou ki’i aofangatuku ‘aki ‘eku fakahoha’a ko ‘eni ‘oku ou fai Sea, ‘oku ‘ikai ke u tui ‘oku totonu ketau hanga ‘o *label* ‘a e kakai ‘aki ‘a e *number*. ‘Oku ‘ikai ke u tui au ‘oku totonu ketau hanga kitautolu ‘o *label* ‘a e kakai ‘aki ‘a e fika. ‘Oku ou tui ko e me’a tau’ataina pē ia ‘a e kakai. Sea, ko e vahevahe ko ‘eni ki he Vahe Fonua Vava’u Sea, ‘oku ou loto pē au Sea, ke ‘i ai ha fu’u fēmahino’aki pau ai. Ko e ngaahi hingoa ko ‘eni ‘oku fokotu’u mai ko ‘eni ‘e he Pule’anga Sea, ‘oku ou kole pē, pē tenau tali, ‘oku ‘i ai pē hingoa ‘oku ou loto ki he ngaahi Vahe Fonua Vava’u ke ‘oatu. Ko e ngaahi fika ko ‘eni ‘oku nau ‘omai ‘oku nau hanga ‘o fakahingoa ‘a e Vahe Fonua Vava’u ko e Vahe Hahake, pea vahe ‘e taha ko e vahe Neiafu Vava’u, pea vahe leva ‘e taha ko e Vahe Hihifo.

‘Eiki Sea Kōmiti Kakato: Ko e pepa fē ‘ena Fakafofonga, peesi fiha?

‘Etuatē Lavulavu: Pepa ko ee ‘a e Pule’anga, peesi hono ua pē.

‘Eiki Sea Kōmiti Kakato: ‘Io me’a mai.

‘Etuatē Lavulavu: Ko ‘eku kole pē ‘aku Sea mo ‘eku fokotu’u mo ‘eku tautapa. ‘Oku ‘i ai pē ngaahi vahe ‘o Vava’u mo hono ngaahi hingoa tupu’a ko e ngaahi hingoa kapau ‘oku vahe tolu ‘a Vava’u pea ko hono ngaahi hingoa tupu’a eni Sea. ‘Oku ui ko e vahe ‘uta Vava’u, ko e vahe ia ‘oku ‘ilonga ‘aki ‘a Vava’u. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e vahe ‘e taha ko e Vahe Kolomu’a pea ‘oku ‘i ai leva mo e vahe ‘e taha ko e Vahe Motu. Ko e hingoa tupu’a ia ‘o e ngaahi vahevahe ‘a Vava’u. Ko ‘eku kole pē ‘a’aku ia kapau ‘oku nau tali ‘a e vahevahe, ‘oku ‘i ai pē hono hingoa ‘o Vava’u ‘oku anga maheni’aki ki ai ‘a e Siasi pea mo e fonua pea ‘ilo ngofua. Ko e pehē atu pē Vahe ‘Uta Vava’u ‘oku ‘osi mahino ia ‘a e feitu’u ‘oku ngata mei ai. Vahe Kolomu’a ‘osi mahino pē ia a e ngaahi feitu’u ‘oku ngata mei ai. Pea pehē atu pē Vahe Motu, ‘osi mahino pē ko Pangaimotu ‘o ‘alu ki hono vahe. Ko e me’a faka’osi pē ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ‘i he vahe 6 ko eni ‘a Vava’u ‘oku lolotonga ‘i ai ‘a e Pule Fakavahe ‘e 6. Pea ka vahe 6 ko ia ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai pē ‘a e Pule Fakavahe ‘i Vahe Pangaimotu, pea ‘oku ‘i ai pē ‘a e Pule Fakavahe ‘i Vahe Motu pea ‘oku ‘i ai pē ‘a e Pule Fakavahe ‘i Vahe Hihifo, ‘oku ‘i ai pē ‘a e Pule Fakavahe ‘i Vahe Loto pea ‘oku ‘i ai ‘a e Pule Fakavahe ‘i Vahe Hahake. Kapau ko e vahe ko ia ‘e 6 ko ia ‘Eiki Sea, tetau pehē ‘oku lava ‘o tofitofi ia kapau ‘oku tofitofi ‘i he founa ko ‘eni koe’uhi ‘Eiki Sea, he ‘oku ‘i ai ‘a e tui koe’uhi ko e te’eki ma’opo’opo ko ia ‘a e fokotu’utu’u ko ia ‘a e fonua mo e nofo vamama’o ‘a e ngaahi ‘otu motu mo e kei fakaakeake ko ‘eni ‘enau tu’unga faka’ekonomika, ‘oku nau kei faingata’ia ‘a e kakai ‘i he feinga kenau mo’ui hake.

‘Oku ‘i ai ‘a e tui ‘a e mahu’inga kapau ‘e kei malava ke kei nofo pē ‘a Vava’u ‘i he founa fili totonu, lolotonga. Koe’uhi ka e lava kenau kei fetokoni’aki pea kapau ‘e kau mai ki ai mo Ha’apai pea ‘i he ‘uhinga ‘Eiki Sea, ko e tu’unga faingata’a ‘oku ‘i ai, tenau kei fetokoni’aki pē ‘i he ngaahi ‘ū me’a lolotonga ‘oku nau faingata’ia ai. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ia Sea, ko e me’a fakafili, ‘oku ‘uhinga he ‘oku te’eki ai kenau ma’opo’opo pea nau nofo vamama’o pea nau kei tu’u faingata’ia ‘i he mala’e vakapuna, ‘i he hala, ‘i he Uafu, ‘i he Falemahaki, ‘i he me’a kotoa pē. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e fokotu’u Sea, kapau ‘e malava ia ke ‘i ai ‘a e fakafiēmālie. Ko ia ai Sea, ‘oku ou tautapa ‘i he houa ni koe’uhi pē ko ‘enau ngaahi fiema’u pea mo e faka’amu pē ‘Eiki Sea, ‘oku faka’ofu’ofa pē ‘a e liliu fakakaukau Sea, ka ‘oku ‘ikai ke u loto Sea, ke ‘i ai ha fa’ahinga uestia ke to e lahi ange ‘i he tu’unga lolotonga ‘oku ‘i ai ‘a e kakai ‘o e fonua. Pea sai ‘aupito pē Sea ‘a e ngaahi vahevahe ka e kei ‘alu pē Sea, he founa ‘oku nau fiefia ai mo nau tali

fiamālie ai. Sea, te u toki fakahoha'a mu'a 'anai ange ka e 'oatu ha ni'ihī kapau 'e lava ma'u mai...

'Eiki Minisitā Ngāue: 'Eiki Sea, kole ange pē mu'a ke faka'osi mai pē pea toki me'a ki lalo. Koe'uhi foki hangē ko e me'a ko ee 'oku ke me'a ki ai ke nofo pē 'a Ha'apai mo me'a. Pea ko 'eku 'uhinga ko ia fēfē leva 'a e vahevahe ko eni 'a e ivi fakapa'anga 'a e fonua? He ko e tanaki foki 'a e tukuhau ia, na'e 'uhinga foki 'ene 'oatu ke 'omai koe'uhi ke fai ha fevahevahe'aki ki he tu'unga ko ia. Pea kapau leva 'oku nofo pē 'a e feitu'u ko ia hē mo e anga honau ivi faka...ko 'etau ō foki ki he fa'ahinga tu'unga 'o e 'aho ni kuopau ketau mo'ui fakatānaki pa'anga. 'e fēfē leva 'a e feitu'u ko ia 'oku ivi si'i tau fakatātā ki Nuku'alofa ni. 'E kei vahevahe atu pē mei Nuku'alofa ni ki he 'u feitu'u ko ia 'oku ivi si'i koe'uhi he 'oku nau kei nofo pē 'o fai 'a e fevahevahe 'aki. Ko 'eku 'uhinga atu pē 'a'aku ia he ko e tanaki lahi taha foki ko ee 'o e pa'anga 'oku tanaki ia 'i Nuku'alofa ni. Pea na'e 'uhinga pehē hangē ko e fakakaukau ka koe'uhi ka e hangē ko e fokotu'u 'oku mou 'omai he *option 2* ke nofo pē 'a Niua pea ko 'eku 'uhinga ke 'ai mai ange ha'o me'a ki ai pē 'e fēfē vahevahe 'o e ivi ko ee 'o e fonua ko ee 'o e feitu'u 'oku ivi lahi.?

'Eiki Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

'Etuatē Lavulavu: Sea, 'oku ou Faka'apa'apa lahi pē au ki he feitu'u na ka e pehē ki he 'Eiki Minisitā. 'Oku ou tali pē au 'Eiki Sea 'a e me'a ko 'ena ke me'a mai 'aki. Na'a ku ki'i tali pē lave ki he ngaahi fonua 'i muli 'e 'i ai e ngaahi feitu'u 'e tokosi'i ange pea 'ikai fu'u mahu'inga 'enau kelekele mo e ngaahi feitu'u ko ia 'alu ki 'olunga. 'E tu'umalie ange 'a e ngaahi feitu'u 'oku 'i ai 'a e ngaahi *business* lalahi. Ko 'eku tali 'a'aku ki ai 'Eiki Sea, kapau ko e Vahe Fonua Vava'u, 'e mo'ui pē 'a Vava'u ia 'iate ia pē. 'E lava pē 'e Vava'u ia mo 'enau pa'anga mo 'enau ngāue' i 'o mo'ui pe 'iate ia pē. He'ikai lava ia ke fakafalala pē ia 'i Tonga ni. 'A ia kapau... 'oku 'ikai ke u lotō au ke fie lave ki Ha'apai mo Niua mo e tafa'aki ko ia. Ka ko Vava'u, 'e lava pē 'e Vava'u ia 'i he tu'unga 'oku 'i ai lolotonga. Ka fakapotopoto' i mo ngāue' i malohi 'e lava pē 'e he Takimamata pea mo 'enau polokalama ngoue mo e toutai mo 'enau fale lalanga 'e lava pē ia 'o mo'ui pē 'a Vava'u 'iate ia pē ia 'i he kaha'u vave mai. Pea ko 'eku tali 'a'aku ki ai 'e 'ikai uestia ia. 'Oku ou tui he'ikai ke 'i ai ha fakafalala ia. Mahalo ko e ki'i kamata'anga atu pē ia 'oku 'ikai uestia. Ka ki Ha'apai mo e feitu'u kehe he'ikai teu lava ke tali ki ai he 'oku 'i ai pē honau Fakafofonga ki Fale ni. Na'a ku tali atu au ha me'a hala pea 'ita mai ha taha kiate au pea teu tali pē au ki Vava'u Sea. Pea ko 'eku ki'i tali atu pē ki ai Sea.

'Eiki Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga. Fakafofonga Kakai 'o Niua. Me'a hake 'o fai ha to'eto'e.

Sione Feingatau 'Iloa: Tapu mo e feitu'u na Sea. Tapu mo e Palemia kae'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kalauni. Fakatapu ki he Hou'eiki Nōpele 'o 'ene 'Afioo pehē 'eku fakatapu ki he'eku kaunga Fakafofonga. Sea, ka e 'omai mu'a 'a e ki'i faingamālie ko 'eni ke fai atu ha fakahoha'a 'a e motu'a ni. Koe'uhi 'oku 'i ai 'a e ongo'i lahi 'a e motu'a ni 'i he fokotu'u ko 'eni 'oku 'omai 'e he Pule'anga 'o fakafelave'i pea mo e ngaahi makatu'unga mo e ngaahi 'uhinga 'oku fokotu'u mai pea 'oku ou tui ta'e to e veiveiua 'a e motu'a ni ki ai. Sea, ko e fika ko 'eni 'oku hā he...

‘Eiki Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga kātaki ‘oku ou tui kuo ongo ki he ‘Eiki Palemia ho’o tangi na’e fai pea tuku ke ki’i me’a mai ‘a e ‘Eiki Palemia ka ke toki hoko atu ho me’a mai. ‘Eiki Palemia ‘o Tonga, fakaongo telinga mai ‘a e kakai ki he feitu’u na. Mālō.

‘Eiki Palemia: Sea, tapu mo e feitu’u na Sea. Tapu mo e Sea ‘a e Fale Alea. Tapu ki he Tokoni Palemia ka e pehē foki ki he Hou’eiki Minisitā, Kōvana. Tapu ki he Hou’eiki Nōpele kae’uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘a e Kakai. Sea ka e ‘atā mu’a mo’oku ke fai atu ha ki’i fakahoha’a Sea, pea ‘oku ou kole atu mai mu’a ha ki’i lau miniti ke fai atu ai ‘a e fakahoha’a ko ‘eni ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai, ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Palemia: Sea ko e uike ‘eni ‘e 2 ‘etau fononga mai ‘i he ngaahi fo’i Lao ke lava fai e ngāue teuteu ki he fakalelei fakapolitikale ‘oku ‘amanaki ke fakahoko ‘Eiki Sea. Kae’uma’ā foki ‘a e me’a ‘oku ne tataki ‘a e tokanga ‘a e tokolahi ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale ni kae’uma’ā foki Sea, ‘a e kakai. Ko e vahevahe ‘a e ngaahi Vāhenga fili. Pea, ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ‘oku mahino ‘a e ngaahi feme’aaki ai ‘Eiki Sea. ‘Oku ou fiema’u pē ‘Eiki Sea ‘i he kamata ko ‘eni ke fakamahino ki he Hou’eiki ‘o e fonua kae’uma’ā ‘a e kakai ‘a e fonua. Na’e ‘omai kakato ‘a e ngaahi Lipooti ‘a e Kōmiti ko ‘eni ‘a e Komisoni na’e fili ‘ene ‘Afioo ‘i he Fakataha Tokoni ‘o fakatatau ki he Lao. Pea ko e taumu’a ‘a e fili ‘o e kau Komisoni ko ‘eni ‘Eiki Sea, ke fai mo nau ngāue ki he vahevahe pea lava ‘a e me’a na’e tukupa ki ai ‘a e Pule’anga ‘o ‘ene ‘Afioo ka e pehē foki ki he finangalo ‘o ‘ene ‘Afioo ki he fakalelei fakapolitikale mo e fili ‘i Nōvema ‘o e ta’u ni. Ma’epango Sea, ‘oku hanga ‘e ha ni’ihi ‘o e Fale ni ‘o taku pea tala ki muli ‘oku ‘i ai ‘a e fakatuotuai mei he Pule’anga. Pea faka’ulia ia ‘Eiki Sea, ‘oku kei hoko ‘a e ngaahi me’a ko ia. ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a lahi ‘o e fonua ni ‘oku uesia ‘i he me’a ko ia. *Record* ‘a e Pule’anga ni ki he ngaahi Pule’anga Fakatahataha ‘o ‘Iulopē pa’anga ‘e uanima miliona ke tokoni mai ki he tō lalo ‘a e tu’unga fakapa’anga ‘a e fonua kae’uma’ā ‘a e Pule’anga ‘Eiki Sea. Pea lele lelei ‘a e feinga ko ia ‘Eiki Sea, ka koe’uhi ko e ngaahi ongoongo ange mei Tonga ni tala ‘oku hanga ‘e he Pule’anga ‘o fakata’e’aonga’i ‘a e Lipooti ko ‘eni ‘a e Komisoni Fili kae’uma’ā foki ‘a e Lipooti ‘a e Komisoni kimu’a. ‘Oku ou kole ai ‘Eiki Sea ki he kau Fakafofonga ‘oku nau fai ‘a e ngaahi ongoongo ko ‘eni ke tuku. ‘Ave ‘a e mo’oni!. Ko e uanima miliona ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ko ha silini si’isi’i. Ko e pa’anga ko ia oku hūmai mei muli mo hotau kakai he tō lalo ko ‘eni ‘a e tu’unga faka’ekonomika, holo ‘aki ia ‘a e pa’anga ‘e nimanoa miliona. Ka e fiema’u ha me’a ia ke ne fetongi. ‘Oku hanga pē ‘e ha ni’ihi ia ‘ia kitautolu Sea, ‘o fakafaingata’ia’i ‘etau feinga ko ia. Ko e kau taki ‘eni ‘o e fonua ‘oku nau ‘i heni ‘Eiki Sea he pooni. Pea ‘oku ou kole atu ‘ave mu’a ‘a e mo’oni ‘ave totonu pea tau manatu’i ‘e uesia ‘a e fonua ni ‘i he’etau ‘ave ‘a e ta’emo’oni. Ko ‘etau ‘ave ‘a e ngaahi ongoongo ‘oku ne hanga ‘o fakangalikovi’i Pule’anga ‘o ‘Ene ‘Afioo mo e fonua ko ‘eni ‘oku tau lau ‘oku tau ‘ofa ai ‘Eiki Sea. ‘Oku ou ma’u heni ha ngaahi *e-mail* mei heni mei ‘Iulopē ‘amanaki’eku folau ki ai ‘Eiki Sea, ‘i he kole ko’eni na’e fai, hangē ko ‘eku lave ‘i he ngaahi uike mai ko ee ne ngali tu’u lelei, koe’uhi ko e ngaahi ongoongo ko ‘eni, pea kuo to e faka’ekea mai ‘i he EU pē ko e mo’oni ‘oku holomui ‘a e Pule’anga ia mei he liliu fakapolitikale, mo’oni ‘oku fakata’e’aonga’i ‘e he Pule’anga ‘a e fokotu’utu’u ko ‘eni ‘a e Komisoni. Sea, ‘oku loi ‘oku ‘ikai ke mo’oni. Pea ‘oku mau feinga ‘eni ‘a e Pule’anga ke fakatonutonu ‘a e ngaahi ongoongo ta’emo’oni ko ia ‘Eiki Sea, hono feinga ke tukuhifo ki lalo ‘a e Pule’anga ‘a ‘ene ‘Afioo mo e kakai ‘o e fonua ‘Eiki Sea. Sea ko e me’a ko ‘eni ‘oku ‘omai ‘e he Komisoni ko e founa ‘e 3 ‘o e vahevahe na’a ku fakaha atu ‘aneafi ‘Eiki Sea, ko e tui ‘a e Pule’anga ke ‘omai ha founa ko ee’oku ne fakakakato mo ‘i ai ha ngaahi lelei ‘o e fo’i fokotu’u

‘e 3 ko ia ‘Eiki Sea. ‘Ikai kemau hanga kimautolu ‘o fakata’e’aonga’i ‘a e Lipooti ka ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a ai ketau hanga ‘o fakalelei’i pea ko e fatongia pē ia ‘Eiki Sea, ‘o ha Fale Alea ‘o ha Pule’anga ke ne vakai’i ha Lipooti ha Komisoni pē ko ha Lipooti pē ‘o ha Kōmiti ‘oku ‘omai te’eki fakakakato ‘a honau fatongia kapau he’ikai vakai’i ‘a e Lipooti ko ia. ‘Anepō ‘Eiki Sea...

<006>

Po’uli 20 ‘Epeleli 2010

Taimi : 1950-2005 Po’uli

‘Eiki Palemia : (hoko atu) Kuo tu’utu’uni e Feitu’una ke fai e paloti ki he Fokotu’u mei he kau Fakafofonga ‘o e kakai ke tali ‘a e kakato ‘o e Option 2 na’e ‘omai mei he Lipooti. ‘Eiki Sea na’a mau kole pē ke ‘oleva mu’a ka tau hanga ‘o vakai’i ‘a e fokotu’utu’u ko eni ‘a e Pule’anga. Pea na’a ku ‘osi kole atu pē he pongipongi ‘aneafi ke tuku mai ha faingamālie ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ou fakamālō ‘i he ‘aho ni ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, kae’uma’ā ‘a e Feitu’una mo e Fale ni he tuku mai ha faingamālie ke mau hanga ‘o fakaikiiki atu ai ‘a e ngaahi ‘uhinga koeé ‘oku mau tui ‘a e Pule’angá ‘oku totonu ke to e fakalelei’i ‘a e ngaahi fokotu’utu’u koeé na’e ‘omai ‘e he Komisoni ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ou fakamālō atu ‘i he faingamālie ko iá ‘Eiki Sea.. Pea ‘oku kei nofo pē ‘a e Pule’angá ia ‘i he’ene tui ki he ngaahi fokotu’utu’u ko iá ‘Eiki Sea.

‘Oku mau sio ki he lelei fakalukufua ‘a e Fonuá. Lelei ki he kaha’ú ‘Eiki Sea. Ngaahi feme’a’aki na’e fai ‘anenai, ‘oku ou fakamālō ‘Eiki Sea, kuo finangalo ‘a e La’ā kuo unga fonuá, Taufā’ahau Tupou IV, kae’uma’ā hotau Tu’i lolotongá, Siaso Tupou V ke foaki mai hono Mafai Faka- Konisitutone Faka-Tu’i ‘a e fakalele ‘o e Pule’angá ki ha Pule’anga ‘e Fili ‘e Fale Alea ni. ‘Eiki Sea, ko e koloa mahu’inga ia. Pea ‘oku totonu ke tau hanga ‘o fakamālō’ia’i. Pea ‘oku totonu ke tau hanga ‘o fakanaunau’i ‘a e momoi ko iá ‘aki ‘a e ngaahi naunau ‘o e temokalati ‘oku fiema’u ‘e he Fale ni.

‘Oku ‘i ai e taimi ‘Eiki Sea ‘oku te fokoutua pē ‘i he sea ko ení, ‘oku ‘i ai ‘ete hoha’a. Hangē eni ia ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku nau pehē ‘enautolu ko e me’a eni ia ‘amautolu ke ‘omai, ‘o ngalo ‘ia kitaua ia ‘Eiki Sea ‘a e momoi ‘aufuatō ko eni kuo ‘omai mei falelahi.

‘Eiki Sea, ko e pāloti na’e fai ‘anepō, faka’apa’apa ‘aupito ki ai ‘a e tepile ko ení, mau faka’apa’apa ki ai. Kae tuku mu’a ‘Eiki Sea ke u ki’i lave atu ki he hisitōlia mo e puipuitu’a ‘o e pāloti na’e hoko ‘anepō. Pea ‘oku ou tui ‘Eiki Sea ‘oku mahu’inga ke mea’i ‘e he kakai ‘o e fonuá ‘a e kuohilí, ke tau ‘ai loto ia ki he kaha’ú, ki he ngaahi uike ka hoko maí, ngaahi māhina ka hoko maí, pea mo e kaha’ú ‘Eiki Sea.

Ko e fatu ‘o e Pule’anga Faka-Tu’i fakamamani lahi ko e tepile ‘e 3 ‘Eiki Sea, ko e langi mama’o ‘a e ‘Uluaki Fāá kae’uma’ā ‘a e Ha’a Tu’i ki mu’á ‘Eiki Sea na’e pehé ni. Ko e ongo tēpile koeé, Hou’eiki e Fonuá mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kakaí, na’a na vouti fakataha ‘Eiki Sea, pea ‘oku totonu kena kei mālohi pē, na’e fatu ia mei he kuo hilí, pea na’e hā sino ia ‘anepō. Ko e lika pē ko e langi mama’o ia ‘a e Ha’a Tu’i ‘Eiki Sea. Pea ‘oku tau ‘amanaki ‘e hokohoko atu eni ‘i he kaha’ú ‘Eiki Sea. Ke ‘oua na’a ‘i ai ha taimi ‘e hanga pē ‘e he tēpile ia ko ení ‘o nau vouti pē kinautolu pea paasi ia koe’uhi he ‘oku nau tokolahi he ongo tepile koeé ‘Eiki Sea.

‘Oku ou tui ‘Eiki Sea ko e tokolahi ‘i Fale ni ‘oku ‘ikai ke nau... ‘uma’ā ‘a e fonuá. ‘Oku ‘ikai ke nau mea’i ‘a e tukufakaholo ko iá ‘Eiki Sea. Ko e taha ia e tukufakaholo ‘oku faka’apa’apa’i ‘e he tēpile ko ení ‘i he pooni, pea ‘oku mau tui ‘oku totonu ke kei hokohoko atu. Pea neongo ‘a e me’a koeé ‘oku mau tui kimautolu ki ai Sea, ka ko hotau tala koeé mei mu’á ‘oku kei mahu’inga ange ia ‘i he’etau fiema’u fakafo’ituituí ‘Eiki Sea.

Ko e me’a hono (2) ‘oku fie fai ‘a e lave ki ai ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea. Ko e hā ‘a e me’a koeé tetau maau aí ? Ko e hā ‘a e me’a koeé tetau fakahokó ?..., pea tau fakahā kia Hou’eiki pea mo e kakai ‘o e fonuá ko kitautolu ‘oku tau taki ‘a e fonua ni he taimi ní ? Ko e hā ‘a e me’a koeé tetau hanga ‘o fakamahu’inga ‘aki ki ai ?... ‘o fakamahu’inga’i pea koloa ‘aki ‘a e monū ko ení kuo hifo mai mei falelahí ‘Eiki Sea. ? Ko e hā ‘a e me’a ‘a e Feitu’una ‘Eiki Sea kae’uma’ā kitautolu ‘Eiki Sea ke tau fakahā ‘aki ‘a ‘etau Tongá ?, ‘a Tonga Mo’unga ki he Loto ?...’a e fonua ‘o Tupou mo Hou’eiki..?

Pea ‘i he’ene peheé ‘Eiki Sea, ‘oku fakakaukau ‘a e tepile ko ení ‘a e Pule’angá ‘Eiki Sea, ke ‘i ai ha kole ki he Feitu’una ‘Eiki Sea kae’uma’ā ‘a e Houeiki ‘o e Komiti Kakató, ke tu’u pē paloti ia ‘anepoó, kae kole atu ha ki’i fakalelei si’i ‘Eiki Sea. Ko hono fakaikiiki ‘o e ngāue ko ení ‘Eiki Sea, ‘oku faingofua pē hono ‘oatu kinautolu ke fai mai ‘a e ngaahi ngāue ko ení. Koe’uhi ka tau hoko atu kitautolu ki he ongo fo’i Lao ‘e 2 ko ení ‘oku toe ke faka’osi. ‘Eiki Sea, ‘oku pehē ‘a e kole ko ení ‘Eiki Sea. Kole atu ‘Eiki Sea ke tau fai ha felotoi ai. Pea neongo ‘a e ngaahi tefito’i taumu’a ko ení ‘o e temokalati. Uike 2 kuo hili na’a mau malanga’i atu ‘Eiki Sea. Mahalo ko e me’a ení tetau melino ai ‘Eiki Sea. Ko e me’a ení koeé ‘e fakahā ai ‘etau feveitokai’aki, fefoaki’aki, fefaka’apa’apa ‘aki pea mo ‘etau fengaue’aki ‘Eiki Sea.

Pea ‘oku pehe ni ‘Eiki Sea, tukuange pe ‘a e ongo Niua ia ke kei ‘i ai pe hona Fakafofonga. (na’a nau pasipasi). Tukuange pe mo Ha’apai ia ke ‘i ai pe hona ongo Fakafofonga. (na’a nau pasipasi, mālō, mālō Palemia). Pea pehē ki he Funga Fonua. (na’a nau pasipasi, poupou, mālō). Ko Vava’u Lahi ‘oku nau Fakafofonga ‘e 3. (na’a nau pasipasi). Pea 10 ‘a Tongatapu ni. (na’a nau pasipasi). Pea kole ai pe ‘Eiki Sea ki Vava’u Lahi ke fai ‘a e vahevahe 3 ko ia ‘i he quality of votes. Pea pehē pe mo Tongatapu ni. (poupou). Ko Vava’u ko e vahe 3 tatau ‘a e tokolahi. Pea pehē pe mo Tongatapu ni. Tokolahi koeé ‘o Tongatapu ni ke vahe 10 tatau ‘Eiki Sea. (poupou).

‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ko e founa ení ‘e lava ke tau nga’unu ki mu’a ‘Eiki Sea. Pea lava ke mahino ki he kakai ‘o e fonua ni ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ko e fa’a feinga atu ‘a e Pule’anga ia ‘i he taimi lahi ‘oku pehē ‘Eiki Sea ko e vilitaki ‘oku ‘i ai hano ‘uhinga. ‘Ikai ! Ko e vilitaki koeé ‘a e Pule’anga ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi tefito’i ‘uhinga mo e ngaahi makatu’unga ‘oku fai ai ‘a e ngaahi feinga ko ia ‘Eiki Sea. He ko e Pule’anga kotoa pe ‘Eiki Sea kuo pau kene taki. Kuo pau ke fai atu e ngaahi fokotu’u. ‘i he taimi tatau ‘Eiki Sea, ‘i he taimi lahi, ‘e malohi pe ‘a e Pule’anga ia. Pea ko e natula pe ia ‘Eiki Sea ‘o e Pule’anga ‘i ha fa’ahinga sosaieti pe ko ha fa’ahinga community.

Ka ‘oku ‘i ai e taimi hangē ko e uike 2 ko ení ‘Eiki Sea mo e pooni kuo pau pe ke tu’u ‘a e Pule’anga ‘o fai ha tu’utu’uni ke lava ke tau ‘unu ai ki mu’a, ke lava ke tau felotoi ai ‘Eiki Sea, pea lava ke tau fakahā ki he’ene ‘Afio mo e Hou’eiki ‘o e fonua mo e kakai ‘o e fonua ‘oku tau kei ‘ofa ‘i hotau fonua, ‘oku tau kei Tonga pe, ‘oku tau kei Kalisitiane pe ‘Eiki Sea.

Ko ia 'Eiki Sea 'a e fokotu'u 'oku fai atu 'Eiki Sea. Pea kole atu ki he Feitu'una kae'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Fale, ka 'i ai ha feme'a'aki na'e ngali fefeka 'Eiki Sea kuo pau pe ia ke pehē he 'oku tau taukave'i 'a e me'a 'oku tau tui ki ai 'Eiki Sea. Pea ko ia 'Eiki Sea 'oku ou kole atu 'i he me'a ko eni, kapau 'oku tali 'e he Fale 'a e fokotu'u ko eni 'oku 'oatu 'i he loto ma'ulalo mo'oni mo e loto fie tokoni, loto faka'apa'apa mo'oni 'Eiki Sea kae lava ke tau nga'unu 'Eiki Sea. Mālō 'aupito 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Komiti Kakato : Mālō. (*hoko atu Kalake fetongi*).

Taimi : 2005 Po'uli

< 007 >

20.04.2010

Taimi : 8.05 – 8.20 po'uli.

'Eiki Sea Komiti Kakato: Hou'eiki, mou me'a kātōa hake pe ko e me'a ē 'a e 'Eiki Palemia 'o Tonga 'o fakafofonga'i mai e tafa'aki 'a e Pule'angá. 'Eiki Palemia, fakafofonga'i atu e Komiti Kakatō he fakamālō ki he Feitu'una, ko e anga ia e ngāuee 'oku pehe, tau kamata ha me'a 'oku ki'i fekefeká ko e Feitu'una p te ke fakamolū mai 'o tofa mai e hala mo e founga ke mau muimui ai. Fakafiefia ki he tu'unga mātu'a ni e tali 'e he Feitu'una e kole 'a e mātu'a Niuá kae'uma'ā e Hou'eiki Fakafofonga e kakai 'o Ha'apai mo Niua mo 'Euá. Ko e me'a faingata'a foki eni Hou'eiki ke tui mai 'a e Pule'angaa ki ha Memipa ka 'i he 'aho ni kuo faka'ali'ali 'e he 'Eiki Palemia mo e Hou'eiki Pule'angá 'a e fa'ahinga me'a na'a ne me'a mai'akí ko e feveitokai'aki.

'E fai 'enau Fokotu'u pea fai 'etau Fokotu'u pea tau alēlea ai pea fu'u fefeka e aleaa pea iku 'o tali 'e he 'Eiki Palemia ho'o kolé. Hou'eiki, 'ikai keu toe lave'i 'e au pe ko e ha ha'a tau ngāue 'oku toe ke fai he poo ni. 'Eiki Minisitā !

'Eiki Minisita To'utupu mo e Sipoti: Tapu pe mo e Feitu'una, ko e kole atu pe koe'uhii kuo me'a 'a e 'Eiki Palemia ka koe'uhii ko e ongo fo'i Lao ko eni na'e tuku hifoo koe'uhii ka me'aa pea fokotu'u atu ke tau tali ai leva, fokotu'u atu.

'Eiki Sea Komiti Kakato: Poupou, ko e ongo ki'i fo'i Lao ko enii 'oku ou tui kuo 'osi paasi ai pe mo ia he poo ni he fokotu'u ko ena ka neongo ia kuo pau pe ke fakahoko fakalao e ngāue ka ko 'eku fakafofonga atu pe 'Eiki Palemia e fakamālō ko 'enii mo e loto hounga ki he tu'unga matu'a ni he 'ofa kuo ke fai mo e Pule'angá 'o toka'i mai e tangi mo e kole mei he ongo tafa'akii fakatou'osi, mei he Hou'eiki Nopele mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kakai.

'Oku 'ikai ko ha ki'i me'a si'isi'i eni ia 'Eiki Palemia ke fakafokifā pe kuo tali 'e he Pule'angá ia e kole 'ene kau Memipa lolotonga 'oku 'i ai 'ene Fokotu'u ke fakahoko mai. Ka 'i he malava 'e he Feitu'una 'o tali e kole na'e fakahoko atuu 'oku hoko ia ko e vaikau'aki ki he toenga 'o e mātu'a Hou'eiki Fakafofonga 'o e Komiti Kakato kae'uma'a e kakai 'o e fonuá. 'Oatu ai e fakamālō ki he Feitu'una 'Eiki Palemia mo e 'Eiki Tokoni Palemia, fakamālō ki he Tamaa mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kalauni, hounga 'aupito 'aupito kiate kimautolu mo e kakai 'o e fonuá e 'ofa ko eni kuo fai mai.

‘Oku pehē e fakamālō maa’ulalo, fakamolemole atu kapau na’e ‘i ai ha to nounou e fai fatongia ‘a e motu’a ni, manatu ‘oku kei tangata pe ko e potopoto pe ‘a niu mui. ‘I he ‘ene pehee Hou’eiki, mou mea’i pe e ‘Asenita e poo ni. Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke fakatonutonu e Lao ki he Konisitutone ‘o Tonga 2010, fika 11/2010. Fiema’u ke tau ngāue ki ai mo e Lao Fakaangaanga ki he Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata’anga ‘o e Fili, fika 15/2010. Ko ia ‘Eiki Palemia ?

‘Eiki Palemia: Ko ia ‘Eiki Sea. Ko e fakama’ala’ala atu pe ki he Founa ki he Filii ‘oku kei tu’u pe he *Single Member Constituency* ia hangē ko Ha’apai pea hangē ko Vava’u mo Tongatapu ni, vaeua e tokolahi, kei tu’u pe he *Single Member Constituency*, kei tu’u pe *First Past the Post*, ko e fakama’ala’ala pe Sea na’a ‘i ai ha ni’ihi ‘e...mālō Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Malo ‘aupito. Hou’eiki, ko ‘etau fo’i Lao eni ‘e 2 ‘oku toe ke tau ngaue ki ai. Fokotu’u mai pea ‘oku pou pou, ko ia.

‘Eiki Minisita Pa’anga Hu Mai: ‘Eiki Sea, ko e fo’i Lao ko eni ki he Ngaahi Ngatangata’anga ‘oku ‘i ai e kupu ai ko e kupu 18, ‘oku tuhu ai e (a) ki he vahevahe tatauu ka tau tali pe mu’a kae toki fai ‘a e fakatonutonu ai. Koe’uhii ko e kupu ko iaa ‘oku ‘alu ia ki he vahevahe tatauu kae ‘ai p eke hange ko e fokotu’u kuo fai atu ‘e he ‘Eiki Palemia ke fai ki ai e fakatonutonu. Ko e fokotu’u atu ke tali mo hono ngaahi fakatonutonu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: ‘Io, mo hono ngaahi fakatonutonu.

‘Eiki Minisita Lao: Sea, na’e ‘i ai mo e fakatonutonu na’e ‘ai ki he Konisitutone, ‘a ia na’e ‘ai pe ‘o...ke ‘ai pe mo hono ngaahi fakatonutonu.

‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga: Ko e kupu 60, ke ‘ai fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ke ‘ai fakataha pe mo hono ngaahi fakatonutonu ?

‘Eiki Minisita Lao: Ko ia Sea.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ke ‘ai fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu, ko ia.

Sunia Fili: Sea ko e ki’i fehu’i pe ki he Eiki Minisita Lao he fo’i Lao ko eni ki he Komisoni. Na’e me’a mai e Palemia ‘e toe tuku pe eni ia ki he Komisoni ko eni na’a nau ‘omai enii ?

‘Eiki Minisita Lao: ‘ikai ko eni na’e ‘osi tufa atu.

Sunia Fili: ‘ikai, ‘oku ou ma’u ‘e au e fo’i Lao ka ko ‘eku kolee pe ‘e lava ke toloi ia ki he etau toki foki mai ko e ‘i Sune ?

‘Eiki Minisita Lao: ‘ikai, ‘oku fiema’u ke lava e me’a ia ko enii kae lava ke fakahoko e Fili ki Novema.

Sunia Fili: “Ikai Seda ko ‘eku fie’oatu pe ‘e au e Konisitutone ‘oku mau maau ai ka ko e fo’i Lao ko enii ke toe tanaki atu he kupu 17 peesi 10....

‘Eiki Minisita Lao: Ko e kupu 17(1) Sea ‘e ‘i ai e ki’i fakatonutonu ki ai koe’uhii ko e fika, ‘a e vahevahe ko e ‘o e 17 peda mo e....

Sunia Fili: Malo, fokotu’u atu a ka tau paloti.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai Fakafofonga fika ua ‘o Tongatapu.

‘Isileli Pulu: ‘Oku ou tu’u hake pe au ia Sea ke...’oku tataaitaha pe foki ke hoko ha me’a pehe ni ia ke ha’u ha Lao mahu’inga pea molefua pe ia he ko e tokolahi mahalo he vaeua ‘o e Fale ni ‘oku te’eki ai ken au me’a lelei ki he Laoo. Pea ‘i he tu’unga ko eni e fefalala’akii ‘oku ou tui lahi pe Eiki Minisita Lao ko e falalaa ‘oku tuku atu kia koe ! Ko e ‘uhingaa he ‘oku te’eki ai ha fakama’ala’ala...

‘Eiki Minisita Lao: Sea, ko ‘eku toki fanongo eni ‘oku falala mai e fika ua ‘a Tongatapu ki ha me’a.

‘Isileli Pulu: ‘ikai, ko ‘emau tuku atu eni e falalaa kia koe he ko koe ‘oku tonu k eke hanga ‘o fakama’ala’aa maii he ‘oku te’eki ai foki mea’i ‘e he Hou’eiki pe ko e ha e ngaahi me’a tefito he fatongia e Komisoni pea kapau leva ‘oku ke pehe ‘oku fe’unga ‘anoa eni he ‘ikai ke toe ‘i ai ha fu’u loko liliu mo e me’a ko e na’e me’a ki ai e...

‘Eiki Minisita Lao: Ko e fakatonutonu ko e ki he Konisitutonee ko e fakatonutonu pe na’e ‘omai ;’e he fika 3, ko e fakatonutonu ki he Lao ki he ngaahi Ngatngata’anga ‘o e Fili ko e liliu pe ‘o e ngaahi fika ko eni 17 koe’uhii he ‘ikai ke lava ‘o ma’u e vahevahe tatauu ‘i Ha’apai, ‘a e fika tokolahii mo Niua mo ‘Eua. Ko e me’a pe ia ‘e fai e ngaue ki aii koe’uhii ke fakatatau pe ki he Laoo koe’uhii na’a nau toe fihia nautolu he Lao.

‘Isileli Pulu: Mahalo ko e me’a pe ia na’e fiema’uu ke ‘oatu e fakalalaa ki he Feitu’una ka teu kii falala atu pe he fo’i poo ni ko e ‘uhingaa kapau ‘e ‘i ai ha me’a ‘e hoko ‘a mui ko e Feitu’una ‘oku tuku atu ai ‘emau falalaa. Malo.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Malo Hou’eiki, fokotu’u pea kuo poupou. Ko ia ‘oku loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga ki he Lao fakatonutonu ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2010, fika 11 mo hono ngaahi fakatonutonu, kataki fakaha’aki e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Etuata Lavulavu, S.’Akilisi Pohiva, William Clive Edwards, ‘Uliti Uata, Sunia Fili, S.Feingatau ‘iloa, ‘Eiki Minisita Tanaki Pa’anga, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Tokoni Palemia, ‘Eiki Minisita To’utupu & Sipoti, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala, ‘Eiki Minisita ‘Atakai, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Kovana Ha’apai, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Tu’iha’atgeiho, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fielakepa mo ‘Eiki Nopele Tu’ilakepa. ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai e toko 24.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki aii fakaha mai he hiki nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ha fakaha loto ki ai.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Malo, ua fakalomaa (ii) Lao Fakaangaanga ki he Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata’anga ki he Vahenga Fili, fika 15/2010 mo hono ngaahi fakatonutonu. Ko ia ‘oku loto ki ai fakaha’aki e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a....

‘Etuete Lavulavu: Keu fakahoha’a atu he fo’i Lao ko ia, te tau paloti tautolu ?

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai, ko e ha ho’o fakatonutonu ?

‘Etuete Lavulavu: ‘Ikai, ko e Lao ko ee ke alea’i, pe ‘oku ‘ai ke tali ia ?

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai koe, me’a mai ho’o fakatonutonu ‘au ia.

‘Etuete Lavulavu: Tapu mo e Sea mo e Hou’eiki Memipá. Sea ‘oku kau eni ia he Lao mahu’inga ki he fakakaukau ‘a e motu’a ni. ‘Oku ou fielave pe au ki he kupu 17.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko ia eni kuo ‘osi fakatonutonu.

‘Etuete Lavulavu: ‘Oku ‘ikai ko e 17 pe ka ko e kongasii (3) pea ko e (c)

Sunia Fili: Sea, kole keu tokoni pe ki he Fakaafonganga he ko ia ne ‘osi fai hono kole ke fakatonutonu. ‘Oku ‘ikai ke tau vahevahe tatau !

‘Etuete Lavulavu: Ko e (c) eni ‘oku ou tokanga ki aii.

Sunia Fili: ‘Oku tatau pe mo ia ‘oku fakatonutonu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Me’a mai ā Fakaafonganga, ko e ha e me’a ‘oku ke tokanga ki aii.

‘Etuete Lavulavu: Sea, tuku atu ā ke tau ‘alu.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘oku loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga fika....me’a mai Fakaafonganga fika ‘uluaki ‘o Tongatapu.

S.’Akilisi Pohiva: (‘ikai fakamo’ui e maika)....lave ki ai e Fakaafonganga ko eni. ‘Oku te’eki ai foki ke lave’i lelei ‘e he motu’a ni ia e Lao ni ka ko e falalaa ‘oku tuku atu, tuku atu pe e falalaa ‘e fai ho mou leleitaha mo e fakapotopototaha ke fai’aki e vahevahe ‘o Tongatapu ni. ‘Ikai keu fu’u loko lave ki tahi ka ko e ‘amanakii ‘oku tuku atu ke fai’aki ‘etau vahevahe ko ‘enii ke tau ongo’i kātoa pea kau ai mo e kakai e fonuá ‘oku nau ongo’i ‘oku tau fiemalie kihe vahevahe ko ‘enii ka ko e ‘amanakii ‘oku hilifaki atu ki he Feitu’una mo kimoutolu ko ena te mou fai ‘etau vahevahee. Ko e ki’i....

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘oku loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga ki he Lao ki he Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata’anga ki he Fili, fika 15/2010 mo hono ngaahi fakatonutonu, fakahā’aki e hiki ho nimá.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Etuete Lavulavu, William Clive Edwards, ‘Uliti Uata, Sunia Fili, S.Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Tokoni Palemia, ‘Eiki Minisita To’utupu & Sipoti, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala, ‘Eiki Minisita ‘Atakai, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Kovana Ha’apai, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fielakepa mo ‘Eiki Nopele Tu’ilakepa. ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai e toko 22.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki aii fakaha’aki e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai.

‘Eiki Sea Komiti Kakato: Mālō, tau tali ia. Hou’eiki, fakamālō lahi atu. Ko e lava e ngāue ‘a e motu’a ni na’e tuku hifo mei he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Pea ‘i he ‘ene pehee ‘oku ou fakamālō atu kiate kimoutolu, mālō mu’a e ngaue pea mālō e ngāue malohi pea te tau tutuku atu ko ‘enii ‘oku fiefia kātoa ‘a e Hou’eiki mo e kakai ‘o e fonuá. Hou’eiki, mou tui kote.

Hou’eiki, tau liliu ‘o Fale Alea (na’e liliu leva mei he Komiti Kakato ‘o Fale Alea pea me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Nopele Tu’ilakepa)

‘Eiki Sea Fale Alea: Mou me’a hifo.

‘Eiki Nopele Lasike: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, tapu mo e ‘Eiki Palemia, Tokoni Palemia, tapu mo e Tamá, Ongo Kovana mo e Hou’eiki Minisita ‘o e Kalauní. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga Nopele mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Sea, ko e ngāue na’e tuku hifo ki laloo kuo lava. Ko e paloti ko ē ‘anepoo ‘oku kei tu’u pe mo hono ngaahi fakatonutonu pea mahalo ‘e toki me’a mai ki ai e ‘Eiki Tokoni Palemiá ka ko e ngāue ko ē na’e tuku hifoo ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao fakatonutonu ki he Lao Konisitutone ‘o Tonga 2010 na’e tali ia Sea. Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao e Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata’anga ki he Vahenga Fili na’e tali mo ia Sea pea ‘oku ou fokotu’u atu. Mālō Sea.

‘Eiki Sea Fale Alea: Fakamālō atu ki he ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato kae’uma’ā e Hou’eiki hono kotoa koe’uhii ko e lava lelei e ngāue kuo tuku atu ki he Feitu’una mo e Hou’eiki Komiti Kakatō ka koe’uhii ko e fatongia mo e fokotu’utu’u e fonua ni ki he Fale Aleá ke fakapapau’i ia ke hoko ia ko e me’a ‘oku pau ‘i he fonuá pea ko ia ‘e ngāue’aki ‘e he kakai ‘o e fonuá.

‘Eiki Palemia, ki’i me’a mai ki he kongá ‘uluaki ko ia ‘o e me’a na’a ke me’a ki aii koe’uhii ke fakapapau’i ‘a e Fokotu’u ko iaa pea tau paloti’i ‘o fakapapau’i. Me’a mai ‘Eiki Palemia.

‘Eiki Palemia: Tapu mo e Feitu’una Sea. Mahalo ‘oku tonu pe hono fakalea ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakatō ko e paloti ko ē na’e fai ‘anepoo mo e ngaahi fakatonutonu ko ē na’e ‘oatu ‘e au ‘anenaii ‘Eiki Sea ke tñaki atu pe ki ai ke tali ia kae....

‘Eiki Sea Fale Alea: ‘A ia ko e ‘uhingaa ki he Option 2 ?

‘Eiki Palemia: Ko e Option 2 mo hono ngaahi fakatonutonu.

‘Eiki Sea Fale Alea: Ko ia, ko e Option 2 mo hono ngaahi fakatonutonu.

‘Eiki Palemia: Ko ia ne ‘oatu ko eni mei he.....

‘Eiki Sea Fale Alea: Sai.

(Fetongi - Taimi 8.20 po’uli)

<008>

20.04.2010

Taimi 820pm-835pm

‘Eiki Sea: Mahalo ‘oku mahino atu pe ‘e kau memipa ‘a e ‘etau paloti eé.

‘Eiki Palemia: Mo e ngaahi fakatonutonu Sea, koe na’a ku lau atu ...

‘Eiki Sea: Koe na’e lau mai...na’e me’a mai fakamolemole atu ‘e he ‘Eiki Palemia ‘o fekau’aki pea mo e vahevahe ‘aia ko ‘Eua ‘oku taha pe ‘a ‘Eua ‘oku ‘iai ‘enau fakafofonga, ko Ha’apai ‘oku ‘iai mo ‘enau fakafofonga ‘e 2, ko Vava’u ‘oku 3 ‘a Vava’u, 10 ‘a Tongatapu. Pea ko e founga koe ‘e ngaue’aki ki Vava’u mo Tongatapu ‘i he founga ko e first pass the post pea mo Ha’apai, ‘aia ko e ngaahi fakatonutonu ia....

‘Eiki Palemia: Kato ape ia Sea ‘a e fili ‘i Tonga ni, ‘oku first pass the post, ka ko e fo’i 3 koe ‘a Ha’apai, Tongatapu mo Vava’u ‘e equal numbers, ‘o vahevahe tatau ‘ae ngaahi vahenga fili ‘o fakatatau ki he formula koe na’e fakahoko atu ‘e he Pule’anga Sea.

‘Eiki Sea: Mālō. Fokotu’u pea poupu koia ‘oku loto ke tali ‘a e fokotu’u ‘a e option 2 fakataha mo hono ngaahi fakatonutonu, pea hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku loto kiai ‘a Samuela ‘Akilisi Pohiva, ‘Isileli Pulu, William Clive Edwards, ‘Etuata Lavulavu, ‘Uliti Uata, Sunia Fili, Sione Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Minisita Pa’anga Hu Mai, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Tokomi Palemia, ‘Eiki Minisita To’utupu, Sipoti, Ako Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatata, ‘Eiki Minisita ‘Atakai, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Kovana Ha’apai, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fielakepa, ‘Eiki Nopele Lasike, loto kiai ‘a e toko 25 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Koia ‘oku ‘ikai ke loto kiai pea kataki ‘o fakaha’aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ha fakaha loto ki ai.

‘Eiki Sea: Mālō, tali ia. Hoko, ko ia ‘oku loto ki hono lau tu’o 2 ‘a e Lao Fakaangaanga ki hono Fakatonutonu ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga, 2010, ‘aia ko e Lao fika 11 ‘eni, fakaha loto kiai ‘aki ’a e hiki hono nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku loto kiai ‘a Samuela ‘Akilisi Pohiva, ‘Isileli Pulu, William Clive Edwards, ‘Etuata Lavulavu, ‘Uliti Uata, Sunia Fili, Sione Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Minisita Pa’anga Hu Mai, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Palemia, ‘Eiki Tokomi Palemia, ‘Eiki Minisita To’utupu, Sipoti, Ako Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala, ‘Eiki Minisita ‘Atakai, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Kovana Ha’apai, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fielakepa, ‘Eiki Nopele Lasike, loto kiai ‘a e toko 25 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Koia ‘oku ‘ikai ke ke loto ki ai pea fakaha mai ‘i he founga tatau ‘aki ‘a e hiki nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ha fakaha loto kiai.

‘Eiki Sea: Lau tu’o 3.

Kalake: Lao Fakaangaanga Fika 11/ 2010

Lao Fakatonutonu ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga, 2010. Vo1

**Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao
Ke fakahoko ‘a e ngaahi Fakatonutonu
Ki he Konisitutone
ke ngaue’aki pea malava ke fakahoko ‘a e liliu
Ki he ngaahi Lao ki he Fili**

‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘a e Pule’anga ‘o pehee:

1. Hingoa Nounou

(1) ‘E Ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Lao Fakatonutonu ‘o e Konisitutone, 2010.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ki hono lau tu’o 3 ‘o e Lao Fakaangaanga ki he Lao Fakatonutonu ki he Lao Konisitutone ‘o Tonga, 2010, ‘aia ko e fika 11 ia, fakataha mo hono fakatonutonu mo e falala atu ki he ‘Eiki Minisita Lao, fakaha ‘aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku loto kiai ‘a Samuela ‘Akilisi Pohiva, William Clive Edwards, ‘Etuata Lavulavu, ‘Uliti Uata, Sunia Fili, Sione Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Minisita Pa’anga Hu Mai, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Tokomi Palemia, ‘Eiki Minisita To’utupu, Sipoti, Ako Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala, ‘Eiki Minisita ‘Atakai, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Kovana Ha’apai, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fielakepa, ‘Eiki Nopele Lasike, loto kiai ‘a e toko 23 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Koia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai pea fakaha’aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ha fakaha loto ki ai.

‘Eiki Sea: Mālō. Hoko, ko ia ‘oku loto ki hono lau tu’o 2 ‘a e Lao Fakaangaanga ki he Lao ki he Komisoni ki he ngatangata’anga ‘o e Vahenga Fili, ‘aia ko e fika 15 ia pea fakaha ‘aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku loto kiai ‘a Samuela ‘Akilisi Pohiva, William Clive Edwards, ‘Etuete Lavulavu, ‘Uliti Uata, Sunia Fili, Sione Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Minisita Pa’anga Hu Mai, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Tokomi Palemia, ‘Eiki Minisita To’utupu, Sipoti, Ako Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala, ‘Eiki Minisita ‘Atakai, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Kovana Ha’apai, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fielakepa, ‘Eiki Nopele Lasike, loto kiai ‘a e toko 23 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Koia ‘oku ‘ikai ke loto kiai pea fakaha ‘aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ha fakaha loto ki ai.

‘Eiki Sea: ‘E Hou’eiki ‘oku ou kole atu pe ke mou mea’i na’e ‘osi lau ‘a e Lao ni kimu’a, pea teu toki fakaha atu ‘a e Fakatonutonu ‘i hono Lau tu’o 3, ko e ‘uhinga ko hono ‘ohake mei lalo he ‘oku ‘iai ‘a e fakatonutonu. Lau tu’o 3.

Kalake: Lau tu’o 3, Lao Fakaangaanga Fika 15/2010

Lao Fakaangaanga ki he Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata’anga ‘o e Ngaahi Vahenga Fili, 2010. Vol1.

**Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao
ke Fokotu’u ha Komisoni
Ki he Ngaahi ngatangata’anga ki he Vahenga Fili**

Ke Fakamatala’i ‘a e Ngaahi Ngatangata’anga ‘o e Ngaahi Vahenga Fili mo tauhi ‘a e ngaahi Ngatangata’anga ko ia ke toe vakai’i.

‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘a e Pule’anga ‘o pehee:

Konga 1. Talateu

1. Hingoa Nounou

‘E Ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Komisoni ki he Ngaahi Ngatangata’anga ‘o e Vahenga Fili, 2010.

‘Eiki Seae: Ko ia ‘oku loto ki hono lau tu’o 3 ‘o e Lao Fakaangaanga ki he Lao ki he Komisoni ‘o e Ngatangata’anga ‘o e Vahenga Fili fakataha mo hono fakatonutonu mo e falala atu ki he ‘Eiki Minisita Lao, fakaha ‘aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku loto kiai ‘a William Clive Edwards, ‘Etuata Lavulavu, ‘Uliti Uata, Sunia Fili, Sione Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Minisita Pa’anga Hu Mai, ‘Eiki Minisita Takimamata, ‘Eiki Minisita Ako, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Tokomi Palemia, ‘Eiki Minisita To’utupu, Sipoti, Ako Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngaue, ‘Eiki Minisita Ngoue, ‘Eiki Minisita Ma’u’anga Fakamatala, ‘Eiki Minisita ‘Atakai, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Kovana Ha’apai, ‘Eiki Nopele Tangipa, ‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki Nopele Vaha’i, ‘Eiki Nopele Fielakepa, ‘Eiki Nopele Lasike, loto kiai ‘a e toko 22 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Koia ‘oku ‘ikai ke ke loto ki ai pea kataki ‘o fakaha mai ‘i he founga tatau.

Kalake: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ha fakaha loto ki ai.

‘Eiki Sea: Mālō. Hou’eiki ‘oku ou fie fakamālō atu ‘a e motu’a ni koe’uhi ko e lava ia ‘a e fatongia pea moe tokoni mai ‘a e Fale ‘Eiki ni ki he motu’a ni, Sea ‘o e Komiti Kakato ke fakahoko ‘a e fatongia ‘o e Fale ‘Eiki ni. Pea ‘oku ou lave’i pe ‘oku faingata’a ‘aupito ki he motu’a ni pea pehee ki he Sea ‘o e Komiti Kakato ‘o hangee ko ia kuo mou mea’i ‘anepō ‘o a’u mai ki he houa ni, ka ‘oku tau fakafeta’i ‘oku kau ‘a e ‘Otua ‘i he ngaahi ngaue ‘oku tau fai, kapau na’e ‘ikai ke kau ‘a e ‘Otua ‘i he ngaue ‘oku tau fai, koe’uhi ko e ngaue ‘oku tau fai ko e fakakatoa ‘eni ‘a e Fonua ‘o Siasia Tupou V, kae’uma’aá hono kakai, pea ko e ‘uhinga ia koe ‘oku vahe’i mai ai kitautolu hono kotoa, ‘Eiki Palemia, Ongo tepile lōua, kau fakafofonga ‘o e Kakai, koe’uhi ko ‘etau ngaue kotoa ma’ae kakai.

Neongo ‘a e ngaahi feme’a’aki ‘oku mou fai ‘o haa ‘i he fale ni ‘a e ngaahi fetūkuaki, ka ko e laumalie ia ‘o e fale ko’eni, ka ‘oku me’a mai ‘a e kakai ‘o e Fonua mo e fakamālō atu ki he kakai ‘o e fonua koe’uhi ko e lotu ‘oku mou fai mai ma’a kimautolu ke mau mo’ui faitotonu mo fua faivelenga ‘emau ngaue, he ko e lava ‘eni ‘emau ngaue pea ‘oku ou tui ‘oku ta’imalie ai ‘a e Tonga kotoape ‘i he ngaue ‘oku tau fai.

‘Eiki Palemia: Kuo lava atu hokuk fatongia. Mālō, sai tau kamata pe mei he Fakafofonga Fika 1 ‘o Tongatapu, pea toki hoko mai ‘a e Feitu’u na Fakafofonga, ka ‘oku ‘iai ha me’a fo’ou, ‘oku kau ia ki he me’a ‘oku tau feme’a’aki ki ai? Pe’i me’a mai ‘a e Feitu’u na kae tukuange ki he fakafofonga 1 ‘o Tongatapu, na’a ‘oku fu’u lahi ange ‘a e fiema’u ‘a e Feitu’u na. Mālō me’a mai fika 1 ‘o Tongatapu.

Samuela ‘Akilisi Pohiva: Fakatapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea pehee ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea ‘o Tonga kau fai atu ha ki’i fakahoha’a nounou.

Sea ‘oku ou tui ko e fo’i fakamafola ko’eni ‘o e feme’a’aki ko’eni ‘i he poó ni ‘o fanongo mai ‘a e kakai ‘o e fonua, ‘oku ou tui ko e me’a mahu’inga ia , ko e me’a fakahisitolia, pea he’ikai ke tau toe ō ‘o toe fai ha talanoa loi kia kinautolu. ‘Oku fanongo lelei mai ‘a e kakai ki he iku ‘anga ‘o e ngaue ‘a e fale alea ‘o Tonga ‘i he poó ni.

Sea na'e 'iai 'a e manavasi'i 'i he motu'a ni 'i he 'etau fononga mai hangee koe 'oku pōpō'uli, kae 'iai 'a e manavasi'i 'o 'ikai ke ngata pe 'i he motu'a ni pea 'oku ou tui 'a e tepile ko'eni pehee ki he Hou'eiki mo e kakai 'o e fonua pe ko e haá koaa 'a e me'a te tau ō 'o iku ki ai. Ko e pōni 'Eiki Sea, kuo tau taufonua 'i he faka 'uhinga 'a e motu'a ni, pea 'oku ou tui 'e tohi tongi 'eni 'i he hisitolia 'o e fonua ni 'a e ngaue fakataha 'a e ngaahi kulupu katoa, hou'eiki Minisita, Palemia, Hou'eiki Nopele 'o e Fonua, pea mo e ka Fakafofonga 'o e Kakai. Tau fakamo'oni katoa 'i he pōni ki he ngaue lahi na'a tau fai 'o 'ikai ko e fakafo'ituitui fakatautaha pe fakakulupu, ka na'a tau ngaue'i katoa 'a e ola koia 'o e pōni, pea 'oku ou tui 'oku fanongo mai 'a e kakai 'o e fonua ni ki he me'a koe na'e fai 'e he 'Eiki Palemia pea 'oku fakafiefia.

Na'e a'u ki 'anenai 'i he 'eku foki mai mei 'api ki he Fale Alea 'o e pōni, na'e 'ikai teu 'ilo pe ko e haá koaa 'a e me'a te tau iku ki ai. 'Oku ou tui kuo tokoni'i kitautolu 'e he ngaahi maama 'oku tau takitaha ma'u pea mo e poupou 'ae kakai mei tu'a, pea pehee ki he lotu 'one hanga 'o 'omai katoa kitautolu 'i he pōni 'o fakama'opo'opo ke tau taha. 'Oku 'ikai ko ha me'a si'i 'eni Hou'eiki ki he motu'a ni, ko e me'a lahi 'eni ia kiate au. Ko e ta'u 'eni 'e 24 'eku fakakaungatāmaki 'i he Fale Alea 'o Tonga, pea ko 'ene toki mahino mo'oni 'eni ki he motu'a ni 'i he pōni kuo tau a'usia 'a e me'a koia na'a tau ngaue'i fakataha 'o 'ikai ko e ngaue'i pe 'e ha toko taha. Na'a tau ngaue'i katoa 'a e me'a ko'eni ke tau a'usia 'a e tu'unga ma'olunga taha 'i he sivilaise 'o e fonua ni pea mo 'etau fakalalakaka 'i he tapa kehekehe.

Ko ia 'oku ou fakamālō atu ki he 'Eiki Palemia pea pehee ki he tepile 'a e Hou'eiki Kapineta, pehee ki he tepile 'a e Hou'eiki Nopele. Sea 'oku 'oatu mo e fakamālō makehe 'a e motu'a ni ki he Feitu'u na kae 'umaá 'a e Sea 'o e Komiti Kakato, ho'o mo faka'uli mai ho tau vaka 'i he ngaahi taufa na'e tō lolotonga 'etau folau mai, pea 'i he pōni 'oku ou tui ko e kakai 'o e fonua ni kuo nau mākeke kotoa ki 'olunga 'o helu 'a e 'ulu mo fakama'opo'opo 'o teuteu ke tau hopo ki 'uta. Kapau na'e 'iai ha me'a na'e hoko 'i he 'etau fononga mai 'i he vaka 'o 'iai ha kau lāunga kuo ngalo katoa ia, ka tau hanga atu ā ki mu'a kae tuku atu ā ki he kau Minisita ke mou hanga 'o fakaa'u 'etau ngaue mo 'emau falala fakataha moe kakai 'o e fonua ki he toenga ko'eni 'o e ngaue 'o tuku atu ki homou 'aofinima ke mou fakakakato.

Kapau na'e 'iai ha ngaahi lea pea kapau na'e 'iai ha fa'ahinga tō'onga 'e haa atu mei he motu'a ni mo e kau fakafofonga ko'eni 'o mautolu mei he Vahefonua Tongatapu, pea 'oku ou tui pe 'e toki me'a hake 'a e kau fakafofonga mei he ngaahi vahefonua, pea mou kataki ko e anga ia 'etau mamahi 'i 'etau ngaue kuopau pe ke 'iai 'a e ki'i fehulunaki kuopau pe ke 'iai 'a e ki'i fetōkaki 'i he taimi 'e ni'ihī, ka ko'eni kuo tau a'u katoa mai 'i he pōni kuo tau taha, pea 'oku tau sio katoa ki he ola 'etau ngaue pea ko'eni kuo fiefia 'a e tu'unga matu'a ko'eni 'oku mau fakafofonga'i 'a e Vahefonua Tongatapu, 'uma'aa 'a e kakai 'o e Vahefonua Tongatapu 'i he 'enau fanongo mai ki he ola 'etau ngaue.

Koia 'oku 'oatu 'a e fakamālō pea mo e fiefia pea mo e tuku atu 'a e falala kakato kia tekimoutolu Hou'eiki Kapineta ke mou hoko atu ā 'etau ngaue 'o teuteu 'a e ngaahi Lao ki he fakahoko 'aki 'etau liliu koia 'oku teuteu ke fakahoko 'i he 'aho 25 'o Novema 'o e ta'u ni, mālō 'aupito.

'Eiki Sea: Me'a mai fakafofonga fika 1 'o Vava'u.

‘Etuatē Lavulavu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pehee ki he ‘Eiki Palemia, pehee ki he ‘Eiki tokoni Palemia. Fakatapu foki Sea ki he Hou’eiki Minisita ‘o ‘Ene ‘Afio, pehee ki he Ongō ‘Eiki Kovana, pea pehee foki ki he kau Hou’eiki Fakafofonga Nopele ‘a ‘Ene ‘Afio, pehee ki he Sea ‘o e Komiti Kakato mo e Tama Pilinisi, pea pehee foki ki he kau fakafofonga ‘o e Kakai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea ‘oku ou tu’u pe keu fakafofonga’i ‘ae motu’a ni pea pehee ki he fakafofonga fika 2 ‘o e Kakai ‘o Vava’u pea pehee ki he Hou’eiki Nopele fakafofonga Nopele mei Vava’u, pehee ki he ‘Eiki Kovana, ‘a e fakamālō atu ‘Eiki Sea ki he Feitu’u na ki he taki lelei kuo ke fai lolotonga ‘a e taimi na’e fai ai ‘a e ngaahi alea fefeka mo malohi pea na’e tu’utu’u taufa pea mo e matangi tō, pea ‘ao’aofia pea ‘uho’uha pea faifai pe Sea kuo ‘alo mālie pea lava pe ‘e he

<001>

Taimi : 20. 04. 2010 2035-2050.

‘Etuatē Lavulavu: Sea ‘oku ou fakafofonga’i atu ‘a e Fakamalo ki he feitu’u na ‘i hono faka’uli hotau vaka. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e fiefia mo e fakamalo atu pea pehe foki ‘a e fakamalo ki he ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato. ‘Eiki Sea, ‘i he fakafofonga tatau pe ‘oku ‘i ai ‘a e Fakafofonga’i ‘a e Vahefonua Vava’u ‘a e Hou’eiki pea pehe foki ki he kau Takilotu. Pea pehe foki moe si’i ngaahi matu’a tauhi fanau mo e kakai kotoa pe mei he Lolo-‘a-Halaevalu, ‘a ‘emau fakamalo loto hounga mo’oni ki he ‘Eiki Palemia, pea pehe ki hono Tokoni pea mo e Hou’eiki Minisita ‘o ‘Ene ‘Afio, pea pehe ki he ‘Eiki Kovana ‘o e Vahefonua ‘o Vava’u , pea pehe ki he Hou’eiki Nopele pea mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Koe’uhi ko e ngaahi alea pea mo e ngaahi tali kotoa pea mo e ngaahi kole mo e tautapa ‘o a’u ki he ‘etau tu’uta mai ki he poo ni.

‘Oku ‘i ai ‘a e ongo’i mo e loto fiefia lahi, pea mo e ivi lahi ‘oku ma’u ‘i he ongona ‘i he pooni ‘a e faifaiange kuo takanga honau fohe, ko e lau ia ‘a e lea Tonga. Kou lave’i kuo takanga ‘a e ngaahi fohe Sea, ‘i he pooni ‘i he ngaahi alea koe’uhi pe ki he lelei fakakatoa ki he kakai ‘a e kakai ‘oku tau ‘ofa ai hotau fonua. Pea pehe foki ki he ‘Ene ‘Afio ki he ‘Ofa kuo ne fai ‘o tau lave ai ‘a e kainanga ‘o e fonua.

‘Eiki Sea tuku pe ke u kole fakamolemole atu ki he feitu’u na, kapau na’e ‘i ai ha lea na’e fu’u fefeka pea kou kole fakamolemole ha ngaahi lea na’e ‘ikai ke taau pea ‘ikai ha ‘uhinga ‘e taha ha feinga ke u vilitaki atu ka ko e ‘uhinga pe Sea, ko e ngaue na’e tuku mai keu fua mei he Vahefonua Vava’u. Kou kole fakamolemole he mahalo na’e ki’i ‘ova he taimi ‘e ni’ihi. Sea, kou kole fakamolemole atu ki he feitu’u na, pea pehe ki he Hou’eiki Nopele. ‘Ofa lahi atu foki ki he ‘Eiki Palemia, pea mo e Hou’eiki Minisita, pea pehe ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai ki he ngaue kuo tau fakahoko ‘i he poo ni.

Kou ongo’i Sea ‘oku ‘i ai ‘a e fakatu’otu’a melie ki he Liliu ko eni ‘oku tau fai, he na’a tau kamata pe hange ‘oku tau ngali tokehekehe, ka’oku tau ha’u koe ki he faka’osi’osingaa, kuo tau pikinima kotoa. Pea ‘oku tau ongo’i mo’oni’oku tau kau mo e ‘Eiki.

Sea, 'oku 'ikai toe tatala'a 'eku lave'i ko kitautolu kotoa pe 'oku 'i Fale ni ko e pani 'a e 'Otua, pea ko e fili 'a e 'Otua 'i he Liliu ko eni. 'Oku 'ikai ha'aku tatala'a 'e taha, pea pehe foki 'eku fakamalo lahi ki he 'Eiki Palemia koe'uhi ko e ngaahi tokoni mai ki he Vahefonua Vava'u, pea mo e Hou'eiki pea kou ongo'i fiefia lahi koe'uhi he 'oku tau lava 'o tokoni koe'uhi pe ko e kakai 'oku tau 'ofa ai.

Ko ia 'Eiki Sea 'oku ou fakahoko atu 'i he poo ni, ko e 'aho ni ko e 'aho faka'osi pea tapuni 'a e Fale. 'Oku 'i ai 'a e ongo'i fiefia koe'uhi ki he ngaue fakataha 'oku tau fai. Ko ia pe Sea 'a e ki'ifakahoha'a 'o fakafofonga'iatu 'a e Hou'eiki Fakafofonga mei he Vahefonua Vava'u 'a e fakamalo ki he 'Eiki Palemia pea mo e Hou'eiki Minisita, Hou'eiki Nopele pea mo kimoutolu. Malo Sea 'a e ma'u faingamalie.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea: 'E Fakafofonga te ke ki'i.... kae me'a mai 'a e tafa'aki 'a e Hou'eiki Nopele.

Nopele Lasike: Sea, kou kole ke u hufanga atu 'i he talaaofaki na'e fai 'i he Fale ni. Ke u hufanga atu ai kau hao atu mu'a, kae fakateapa'a atu 'a e ki'i fakamalo. Fakamalo atu ki he feirtu'u na Sea ki he taki kuo ke fai 'i he vaha'a taimi faingata'a. Kapau na'e 'i ai ha vaha'a taimi faingata'a Sea 'o e 'aho ni. Kapau na'e 'i ai ha vaha'a taimi faingata'a 'i he Fakataha'anga 'Eiki 'o e fonua ni ki he'etau alea na'e fai. Fakamalo atu 'Eiki Palemia, pehe ki he Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni. Fakamalo atu heni ki he kaunga Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nopele, mo e Fakafofonga 'o e Kakai.

Ko e 'epoki fo'ou eni Sea 'oku tau hanga atu ki ai. Fiefia noa pe 'a e motu'a ni ke fakafofonga'i atu 'a e Hou'eiki Fakafofonga Nopele. Ko e 'aho ni kuo tohi hotau hingoa 'i he Hisitolia 'o Tonga. Tau lakai 'a e sitepu na'e fai 'a e misi ki ai 'a e kakai paotoloaki mai 'a e fakakaukau ki he 'aho kuo hasino mai pea kuo tau fonua 'a e fakakaukau koe na'e teke. Mole ke mama'o Sea ko ha ivi eni 'o kitautolu. Ka na'e 'ikai kapa ai 'a e kau Takilotu 'o e fonua ni, kaingalotu 'o e fonua ni hono lotua 'aho mo e po 'a e ngaue 'a e feitu'u na mo ho Fale. Pea kuo hook 'a e fakakaukau ko eni 'i he founa melino Sea.

'i he 'aho ni kuo faka'ali'ali mai 'e he 'Eiki Palemia 'o Tonga mo e lea na'a ku ngaue 'aki'enenai ko e feveitokai'aki. Kamata mai 'a e to'u Fale Alea ko eni Sea, na'e hangehange pe kuo tau pikipikikatea ka tau vaevae melenga. Ko e lea ko eni Sea, ko e lea 'a e Toutai. Lea mai 'a tu'a mei tahi, pikipikihama kae vaevae 'etau manava. 'Unu'unu mai he 'aho ni Sea 'a e katea 'e tolu ko eni, Pule'anga, Hou'eiki pea mo e kakai 'o e fonua 'o fifi 'enau fakakaukau lelei taha, ha'iha'i ia ki he poutuliki 'o e fonua ni. Makatu'unga mei ai hano li 'a e taula 'o e fonua ni ke tau manatu ki hotau kuohili, ke tokoni mai ki he'etau nofo 'i he lolotonga ni, pea mahamahalo ke kau mai 'a e 'Otua ki he fononga 'oku tau 'amanaki ke tau fai.

Sea, talu 'a e tupu 'a e motu'a ni fononga holo 'i he vaa'ihala 'ikai ha'aku 'amanaki 'e taha 'e Finangalo 'a e 'Otua teu kau 'i he 'aho ni hono alea'i 'o e fonua ni. Na'e 'ikai ha'aku 'amanaki 'e 'i ai ha'aku makatu'unga Sea, keu lea'i he Fale Alea 'o Tonga. Ko e tofahala 'a e 'Otua 'o ne 'omai 'a e motu'a ta'e'iloa ko eni, ke u lele mai he 'aho ni 'o fakahoha'asi ho Fale, fakahoha'asi 'a e 'Eiki Palemia, fakahoha'asi 'a e Hou'eiki Minisita, fakahoha'asi 'a e Hou'eiki Nopele pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Felave'i mo ha'ate fakakaukau hei'ilo na'a 'aonga atu ki he tanumaki ho fonua 'Eiki Sea. 'Aho ni kuo hook 'a e tolu ko e taha pe, pea kuo fai 'a e fefalala'aki pea ko e me'a ia 'oku hahamolofia ke ha 'Eiki Sea. Falala 'a e Hou'eiki

Fakafofonga 'o e Kakai ki he Hou'eiki Minisita. Falala mai ki he Hou'eiki Nopele pea falala atu 'a e Hou'eiki Nopele ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai kae'uma'a 'a e Hou'eiki Minisita.

'i he 'aho ni ko e Pule'anga kuo taha pe . 'Aho ni Sea ko e vaka 'oku tau fakahekeheka ke tau folau ai 'oku 'i ai 'a e tu'amelia ki he taunga 'oku 'i ha fu'u telie.

Fakatauange ki he 'Otua Mafimafi Sea, ke ne foaki mai ha tapuaki ki he feitu'u na,'Eiki Palemia, kae'uma'a 'a e Tama pea mo e Tokoni Palemia, Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni, Ongo Kovana, Hou'eiki Nopele mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Fakatauange ki he tapuaki 'a Sihova ke taulofu'u 'iate kimoutolu, pea 'oua na'a mou fie he lotu. Mou kataki fakamolemole 'oua 'e fiu he lotu, he ko e poutuliki ia hotau fonua. 'Oatu 'a e fakamalo loto ma'ulalo ko eni Sea, tautautefito ki he feitu'u na ki he ngaue lahi kuo fai. 'Aho ni kuo tau ikuna 'i he melino mo e 'ofa 'a e 'Otua. Tau ikuna 'i he lotu 'a e kakai hotau fonua. Pehe ai Sea 'a e talamonu 'oku fai atu mo e Fale 'Eiki ni. 'Ofa ange ki he 'Otua ke ne taki homou fononga. Leveleva 'a e malanga kau tatau atu.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea: Me'a mai 'a e Fakafofonga.

'Uliti Uata: Fakatapu atu ki he feitu'u na 'Eiki Sea, kae'uma'a 'a e Hou'eiki 'o e Fale Alea, pehe ki he Palemia mo e Hou'eiki 'o e Pule'anga mo e Hou'eiki Nopele. Sea. Kou tu'u hake ke fakafofonga'i 'a e kainga 'o e 'Out motu Ha'apai 'a 'emau fakamalo loto houna atu ki he tali 'a e kole mo e fakatangi na'a mau fai atu 'o toe fakafoki mai 'a e taha homau kau Fakafofonga na'e 'amanaki ke mole.

'Oku 'i ai 'a e ongo'i fiefia makehe 'i he kainga Sea 'i he tu'utu'uni makehe kuo fai 'e he Palemia kae'uma'a 'a e Hou'eiki 'o e Fale ni, koe'uhi na'a ku ongo'i ki he ngaahi fetu'utaki mai kiate au Sea 'oku 'i ai 'a e loto mamahi lahi 'iate kinautolu 'i he 'amanaki ke to'o 'akinautolu. Ka kuo toe fai 'a e anga'ofa ko eni 'a e Fale ni, 'oku 'i ai 'a e fakamalo makehe ai pea kou tui 'oku fanongo katoa mai pe 'a e kainga 'o Ha'apai he'eku fakafofonga'i kinautolu kia kimoutolu Hou'eiki 'a e fakamalo koe'uhi ko e angalelei,pea mo e faka'atu'i kuo mou fai 'o toe fakafoki mai ai 'a 'emau ongo Fakafofonga 'e toko ua.

Kou tui Sea kuo tau a'usia ha makamaile fo'ou 'i hotau fonua ni. Ko e Hisitolia hotau fonua ni'e tohi katoa ai 'a e ngaue na'a tau fai Fakamalo lahi atu Hou'eiki Nopele 'i he fuofua taimi hili 'a e ta'u eni 'e uofulu tupu talu 'eku 'i Fale Alea ni ai, kuo faifai ange kuo mou hikinima fakataha ai mo kinautolu 'a e matu'a Fakafofonga 'o e Kakai 'i he ngaahi me'a fakapolitikale. Pea ko ia 'oku ou fakamalo makehe atu ai kiate kimoutolu, he kou tui ko ho'omou hikinima mai 'anepo, na'a ne'ave 'a e fekau mahu'inga ki he Tama Palemia pea mo e Hou'eiki Pule'anga pea mo 'Ene 'Afio. Ko e loto ia 'o e kakai pea mo kimoutolu Hou'eiki. Pea 'oku ou tui 'oku 'i ai 'a e ongo 'iate kinautolu ki he ngaue na'a tau fai 'anepo.

'Eiki Sea, he 'ikai teu toe fakaloloa ka kou fie fakamalo atu pe kiate kimoutolu koe'uhi koe ngaue lahi kuo tau fai, pea moe faka'atu'i kuo tau fai, pea kou tui kuo fiefia 'a e kakai hotau fonua ni 'i he 'etau fakahaofi. Ko e ngaue 'oku tau fai 'oku tau fakahaofi 'akitautolu 'i Fale ni mo e kakai hotau fonua katoa 'i he fakatu'uta melino 'a 'etau folau. Leveleva 'a e malanga. 'Ofa atu.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea: Malo. Me'a mai. Fakafofonga mei 'Eua.

Sunia Manu Fili: Kole Sea ke tala mo tapui kae fai atu ha fakamalo Sea ki he'etau a'u mai ki he to'u Fale Alea loloa taha kuo tohi 'i he Hisitolia 'o Tonga 'oku 'amanaki ke tapuni. 'Oku 'oatu 'a e fakamalo ki he feitu'u na Sea, 'a e ngaue mateaki, ngaue lahi mo faingata'a kuo ke tataki 'aki kimaotolu 'o tau lava'i 'a e ta'u ngaue faka -Fale Alea 'o e ta'u ko eni. 'Oatu 'a e fakamalo ki he Sea 'o e Komiti Kakato. Malo 'a e ngaue lahi. Sea, 'oku 'ikai ngalo 'i he fakamalo 'a e motu'a ni 'oatu ki he Tama Pilinisi, pehe ki he Palemia mo e Hou'eiki 'o e Pule'anga. Ko 'etau ngaue ia 'i he Fale ni ko e tipeiti, pea kou fakamalo atu ki he ngaahi tipeiti malie, fefeka pea mo e loto to kuo mou angalelei ki ai, kae tuku mai ke tali homau loto 'i he ngaahi uike kuo tau situ'a mei ai. Pehe 'a e fakamalo ki he Hou'eiki 'o e fonua, Hou'eiki Nopele hange pe ko e me'a 'a e 'Eiki Palemia ko ho'omou tepile 'oku ne fakama'u 'a e fonua. Ko ia 'oku ne fakaha ki he Pule'anga 'a e me'a 'e lelei ai 'a e fonua. Fakamalo atu kiate kimoutolu 'a e ngaue, pehe ki hoku kaunga Fakafofonga, malo 'a e fetokoni'aki fua hotau fatongia mamafa 'i he fonua.

Sea, 'oku 'i ai 'a e fakamalo 'a e motu'a ni ki he kainga 'o e Vahefonua 'Eua hono kei 'omi 'a e motu'a ni 'enau falala, ke u a'usia ai 'a e ngata'anga 'o e ta'u ngaue hono 11. 'Oatu 'a e fakamalo ki he Hou'eiki Taula'eiki 'o e fonua 'i he lotu na'a mou fai pea pehe ki he kakai kotoa 'o e fonua....

<002>

Taimi: 8:50 – 9:05 Po'uli.

Sunia Fili: (Hoko atu)... 'A e lotu mo e 'amanaki 'oku kau 'a e Laumalie Ma'oni'oni he'emaui ngaue pea 'oku mau tutuku he funga 'o e melino. Ko hono fakakatoa, malo 'aupito 'Eiki Sea 'a e ma'u faingamalie.

'Eiki Sea: Fakafofonga Niua me'a mai.

S/Feingatau 'iloa. 'Oku ou hufanga atu he tala kakato na'e fa'a takua he Fale 'eiki ni. Talangata 'iate au 'o fai ki tu'a mama'o ke tuku pe mu'a ke fakaa'u atu 'a e fakamalo 'a e motu'a ni pea pehe ki he Fakafofonga Nopele pea mo e kainga mei Tokelau Mama'o. 'Eiki Sea 'oku ou fakafeta'i lahi ki he Tu'i 'o e Langi he tokoni pea mo e tataki mo e fakahinohino pea mo e foaki ivi pea mo e maama kuo 'oatu ki he Feitu'una. 'Oku pehe ki he 'Eiki Palemia pea mo e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato pea mo Hou'eiki, Ongu Kovana pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. 'Oku tui ta'e toe veiveiua 'a e motu'a ni Sea, ka ne ta'e'oua 'a e tokoni kuo fai mai 'e he 'Otua 'e 'ikai ke tau ikuna kafakafa 'a e pooni. Ko e mo'oni 'o e mo'oni 'oku 'ikai ko ha ngaue faingofua eni pea 'oku 'ikai ko e fononga na'a tau fai na'e 'ikai ko ha fononga faingofua. 'Eiki Sea 'oku mea'i pe ia 'e he Feitu'una na'e lahi 'a e ngaahi faingata'a pea lahi 'a e ngaahi feto'aki pea mo e ngaahi fe-faikehekehe 'aki koe'uhi he 'oku ou lave'i ko e taha eni 'a e ngaue fisifisimu'a 'oku 'amanaki ke fononga'ia 'e he fonua.

'Oku ou fakafeta'i lahi ki he 'Otua he tokoni kuo fai 'o ta'imalie ai 'a e motu'a ni pea pehe ki he 'Eiki Nopele pea mo e kainga mei he Tokelau Mama'o. 'Oku ou fakaa'u atu 'a e fakamalo ki he Feitu'una 'Eiki Sea pea mo e Fale Alea 'o Tonga, malo e Lotu pea malo e 'Ofa pea malo e

toka'i pea malo e ongo'i. 'Oku 'ikai ke 'iai ha lea ia 'a e motu'a ni 'e fe'unga ke fakatataua 'aki 'a e fiefia pea mo e mafana 'oku toka he loto 'o e motu'a ko eni pea mo e 'Eiki Nopele he ngaue mahu'inga pea mo fisifisimu'a kuo fai he pooni. Ko e tu'u pe ke fakaa'u atu 'emau 'ofa pea mo e kainga 'o e Vahefonua Niuatoputapu pea mo Niuafou ki he Feitu'una pea mo e 'Eiki Palemia pea mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. Fakatauange pe ki he 'Otua Mafimafi ke tafe mafana mai 'ene ngaahi 'alo'ofa 'o 'oua na'a ngata heni 'a e takanga 'etau ngaahi fohe pea mo 'etau fe'uhi'aki. Leveleva 'a e malanga kau tatau atu.

'E/Nopele H. Tu'iha'ateiho: Fakatapu atu ki he 'Eiki Sea, pehe 'a e fakatapu atu ki he 'Eiki Palemia, Tama Tu'ipelehake, kae'uma'a 'a e Hou'eiki Minisita, Ongokovana. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Nopele kae'uma'a 'a e Kau Fakafonganga 'o e Kakai. 'Oku ou tu'u hake pe mo e mafana pe he ikuna kafakafa, ngaue fakataha, loto taha, fakaha 'a hotau Tonga – Tonga mo'unga ki he Loto. 'Oku 'ikai ke 'iai ha lea ia 'e ma'u ke fakahoko atu ki he Hau 'o e Fonua Siasitupou V kae'uma'a 'a Ha'a Taki Lotu, kainga 'ofa kotoa pe na'a mou me'a mai ki he ngaue 'a e Fale Alea. 'I he momeniti ko eni 'oku ou fakafeta'i pe ki he 'Eiki he'ene hanga 'o fakaloto lelei pea mo fakanonga 'etau folau 'o tau tu'uta ki 'uta ki he matu'u pea mo e ikuna lahi. Mahalo ko ia 'a e ki'i fakahoha'a, pea Leveleva e malanga kau tatau atu.

'Eiki Sea: Hou'eiki, 'oku ou tui ku o lelei 'a e me'a kotoa pe, pea 'oku ou fakamalo atu kiate kimoutolu pea ku o lava lelei 'a e ngaue hono fai. Ko eni 'oku ou fakatokanga'i atu 'a e 'Eiki Palemia 'oku 'iai 'a e me'a 'oku tokanga mai ki ai. 'Eiki Palemia, me'a mai.

'Eiki Palemia: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea pea tapu ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato kae'uma'a 'a e Tokoni Palemia pea mo e Hou'eiki Minisita 'o e Kalauni, pehe ki he 'Eiki Kovana, pea pehe ki he Ongokovana 'Eiki Sea kae'ataa mo'oku ke fai atu ha ki'i fakamalo nounou Sea. Ko hotau po faka'osi eni he To'u Fale Alea ko eni pea 'oku ou fakamalo atu ki he Feitu'una Sea he tataki ku o fai mai. 'Oku 'ikai ko ha ta'u faingofua eni ia Sea pea ko e to'u Fale Alea ka hoko mai 'e lahi 'a e ngaahi ngaue 'oku hanganaki mai. Fakamalo atu ki he Feitu'una 'Eiki Sea pehee ki he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato he tataki mai 'etau ngaue pea pehe ki he Tepile 'a e Hou'eiki Nopele pea mo e Hou'eiki Fakafonganga 'o e Kakai ki he ngaue ku o lava he ta'u ni. 'Oku 'ofa lahi atu 'a e 'Eiki Tokoni Palemia kae'uma'a 'a e Hou'eiki Minisita pea ki he 'Eiki Kovana malo 'a e ngaue pea ku o lava 'Eiki Sea.

Na'e 'iai foki 'a e hoha'a he ta'u kuo 'osi pe, pea pehe ki he ta'u ni he pehee 'e 'ikai ke lava 'a e Fokotu'utu'u ko eni. 'Oku 'ikai ke 'iai ha veiveiua ia he Tepile ko eni 'e lava pe ia 'Eiki Sea. Ko e uike 'e 2 ko eni na'a mau pehe 'e 'ikai ke fe'unga ka kuo lava lelei pe ia. Ko eni ku o mokoi 'a e finangalo 'Ene 'Afio ke tau toki kamata he 'aho 3 'o Sune, 'aki pe 'a e me'a ko eni, ko e taimi pe ia ke lava ai 'a 'etau Patiseti pea lava pea mo e ngaahi Lao 'oku 'amanaki mai. 'E lahilahi 'a e ngaue pea 'oku ou tui au ia ka fai 'etau ngaue he fetoka'i'aki 'e lava lelei pe ia. Ko e ta'u faka-Hisitolia eni Sea pea 'oku totonu pea mo taau ke tau sio ki he lelei fakalukufua 'a e fonua. 'Oku ou tui ko e me'a ko eni ki hono 'ave ki muli pea mo hono lau'i kovi'i 'a e Pule'anga kae'uma'a 'a e fonua ku o 'osi ia. Ko e me'a ia 'a e kauleka.

'Oku tau hanga atu eni ki he ngaahi mahina faka-Hisitolia he Hisitolia 'a hotau fonua ni. 'Oku 'ia kitautolu 'a e fatongia ke tau hanga 'o fakaha ki he Pasifiki pea mo mamani ko e fonua eni ia 'oku tau'ataina Talu mei Tuai. Ko e fonua eni ne taki he Ako pea ko e fonua eni na'e Taki he Pasifiki he ngaahi Senituli lahi, pea 'ai ke hoa pea mo taau 'a 'etau fai fatongia he toenga ko ia

‘o e ta’u ni, pea mo e ‘epoki faka-Hisitolia ko eni kuo foaki mai mei Fale Lahi. Ko ia ‘Eiki Sea ‘a e ki’i kole pe pea mo e tapou atu ki he Feitu’una kae’uma’a ‘a e Hou’eiki ‘o e Fale ni ‘oku ‘ikai ke ‘iai ha tala’a ia mei he Tepile ko eni ‘e lava lelei pe ‘etau ngaue. Ku o pau ke tau he loto lelei pea mo e loto faka’apa’apa pea mo fakatokilalo ‘Eiki Sea, kae lava ‘a e fokotu’utu’u kuo mokoi ki ai ‘a e finangalo ‘Ene ‘Afio - Siaosi Tupou V pea mo hotau Tu’i ko e Hau ‘o e ‘Otu Tonga. ‘Ofa atu.

‘Eiki Sea: Malo ‘Eiki Palemia. Ko hotau Talaa ee Hou’eiki kuo ‘omai ‘e he ‘Eiki Palemia. Kae fakahoko atu ai leva ‘a e fatongia ni. Ko e hili pe eni pea ‘oku ou fakamanatu atu ho’omou naunau kotoa ke to’o (hufanga he fakatapu) koe’uhi ko e Fale ni ‘e fai ‘a e ngaue ki ai ki he Tu’apulelulu ki hono Tapuni ‘a e Ngaue’anga ‘a ia ‘oku tau ‘iai. Hange ko e me’a ko ia ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Palemia, ko e ‘aho 3 te tau toe felongoaki ai. ‘Ofa ke fai tapuekina kimoutolu ‘e he ‘Otua he ngaahi ngafa kotoa he Fonua, Siasi kae’uma’a ‘a homou ngaahi famili takitaha. Mo u me’a hake ke tau faka’osi.

(Ne fakahoko leva ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea – ‘Eiki Nopele Tu’ilakepa ‘a e Lotu matu’aki mafana mo’oni ke faka’osi ‘aki ‘a e ngaue mamafa ‘a e Fale Alea ki he ta’u ko eni)

Kelesi - Tutuku -

<004>

APPENDIX:

- (i) ‘Asenita**

- (ii) Fakaikiiki e feme’a’aki ‘a e Hou’eiki Memipa**

'ASENITA FIKA 9/010

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA KI HE 'AHO NI,

PO'ULI 'O E TUSITE KO HONO 20 'O 'EPELELI, 2010

1. LOTU
2. UI 'O E FALE
3. 'EIKI SEA 'O E FALE ALEA
4. FOKOTU'U 'A E PULE'ANGA FEKAU'AKI MO E NGATANGATA'ANGA 'O E VAHENGA FILI.
5. **LAO FAKAANGAANGA KI HE LILIU FAKA-POLITIKALE 2010**
 - (i) LAO FAKAANGAANGA KI HE LAO (FAKATONUTONU) KI HE LAO 'O E KONISITUTONE 'O TONGA 2010 (FIKA 11/2010)
 - (ii) LAO FAKAANGAANGA KI HE LAO KI HE KOMISONI KI HE NGAHI NGATANGATA'ANGA 'O E VAHENGA FILI (FIKA 15/2010)
6. KELESI

FAKAIKIKI 'O E NGAHI FEME'A'AKI 'O E FALE ALEA

Po'uli 'o e 'aho Tusite 20 'o 'Epeleli 2010

Kamata - 18:00

Lotu

'Ui 'o e Fale Alea

KOMITI KAKATO

- Hoko atu 'a e malanga 'a e 'Eiki Minisita Takimamata.

Ko e fakakaukau ke hoko 'aki ha taumu'a 'oku toe lelei ange. 'Oku hange ko hono 'omai ha 'akau vaivai 'o to fakataha mo ha 'akau 'oku malohi ke fakamou'i'aki 'a e akau 'oku vaivai. Ko e makatu'unga ia 'o e fokotu'u 'a e Pule'anga. Ko e 'omi ko eni 'a Mu'amu'a ki Fangaloto ko Ha'apai pe ia. Ko e 'omi ko eni 'a Niuafou'ou ki 'Eua pea mo Niuatoputapu ki Havelu ko e kakai ko eni 'oku nau meimei ha'u kotoa pe mei Niuu. 'Oku maumau'i 'e he option 2 'a e guiding principal 'oku totonu ke muimui kiai 'a hono vahevahe 'a e ngaahi fai'angafili, 'a ia ko e vahevahe tatau.

- 'Etuete Lavulavu – Ko e ngaahi me'a ngaue ke fai 'aki 'a e vahevahe ko eni 'a ia 'oku ha he lipooti 'a e Komisoni ko e: (i) vahevahe totonu, (ii) malava ke toutou ngaue'aki (iii) falala'anga (iv) malohi pea 'oku pouaki. Fehu'ia pe ko hai na'ane sivi'i pe fua 'a e fokotu'u ko eni 'a e Pule'anga.

'Oku to e ha he lipooti ko e founa ki hono aofangatuku 'a e mea ni, 'oku totonu ke 'ilo ngofua, mahino pea tu'olua. 'Oku 'ikai ke mahino 'a e fokotu'u 'a e pule'anga he 'oku 'ikai kene fakaha mai 'e ia ha mape 'oku faka'ilonga mai ai 'a e ngaahi vahe fai'angafili.

Ko e ngaahi ma'u'anga mo'ui mo e ngaahi fiema'u 'oku kehekehe. Ko fe ai 'a e fakafofonga lelei.

- 'Eiki Nopele Nuku - Fokotu'u ketau nofo ki he fokotu'u 'a e pule'anga pea fakaha mai pe koe ha 'a e ngaahi me'a he fokotu'u 'oku tali

Toloi: 19:00

- 'Eiki Palemia – Na'e 'omai kakato 'a e Lipooti 'a e Komisoni ki he Boundaries ki Fale Alea. 'Ikai ke fiemalie ki hono tu'uaki'i 'oku fakatolotoloi 'e he Pule'anga 'a e ngaue ki he lipooti ko eni pea 'ikai ke tali 'e he Pule'anga ia 'a e lipooti 'a e Komisoni kimu'a ai. 'Oku uesia 'a e tokoni fakapa'anga fe'unga mo e 25 miliona 'i he ngaahi tu'uaki loi ko eni. Kole ke 'ave mu'a 'a e mo'oni.

'Oku tui 'a e Pule'anga ke 'omai ha founa fo'ou 'oku ne 'omai 'a e ngaahi lelei mei he ngaahi founa 'e 3 na'e fokotu'u mai 'e he Komisoni. Fakamalo ki hono tuku mai 'a e faingamalie ki he Pule'anga ke fakahu mai 'enua fokotu'u pea 'oku nofo pe 'a e Pule'anga ki he fokotu'u koia.

'Ikai mo'oni hono tu'uaki'i ko e fokotu'u eni 'a e pule'anga, he koe me'a ko eni mei Fale Lahi.

Ko e paloti na'e fakahoko anepo 'oku 'i ai pe 'a e faka'apa'apa kiai. Ko e fatu mei he kuo hili pea ki he kaha'u, kapau 'e paloti tatau pe 'a e tepile 'a kau fakafofonga 'o e kakai mo e kau nopele tenau kei malohi pe kinautolu. Ko e taha ia 'o e tukufakaholo 'oku totonu ke kei faka'apa'apa'l.

Ko e fehu'ia, ko e ha 'a e me'a koe tetau maau kiai? 'I he'ene pehe, 'oku fakakaukau 'a e tepile 'a e pule'anga ke tu'u pe 'a e paloti mei 'anepo kapau koe me'a ia 'e malava ke pukepuke 'a e faka'apa'apa moe fetoka'i'aki. Tukuange pe 'a ongo Niua ke 'i ai ha'ane fakafofonga, tukuange pe 'a Ha'apai ki he ongo fakafofonga 'e ua, pea 'i ai pe ha fakafofonga makehe ki 'Eua. Fakafofonga 'e 3 'a Vava'u pea fakafofonga 'e 10 'a Tongatapu. Kole pe ke kei ngaue'aki pe 'a e founa vahevahe tatau 'oku fokotu'u mai 'e he Pule'anga.

- Fokotu'u ke tali pe 'a e ongo Lao 'o fakatatau ki he ngaahi fakatotonu na'e 'omai mei he Fakafofonga Fika 3 'o Tongatapu, 'o hange koe me'a 'a e 'Eiki Palemia 'i 'olunga.
 - Tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 11/2010 fakataha moe ngaahi fakatotonu 'aki 'a e loto 24/0.
 - Tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 15/2010 fakataha mo e ngaahi fakatotonu 'o fakatatau ki he me'a 'a e 'Eiki Palemia 'aki loto koe 22/0.

FALE ALEA 'O TONGA

- 'Eiki Palemia – Kole ke tu'u ma'u pe 'a e paloti mei 'anepo (option 2) kae tali 'aki 'a e fakatotonu ki Tongatapu, Vava'u pea mo Ha'apai 'aki 'a e founa 'oku ha he fokotu'u 'a e Pule'anga. Tali 'a e option 2 mo hono ngaahi fakatotonu 'aki 'a e loto koe 25/0.
- Tali hono lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaanga Fika 11/2010 mo hono ngaahi fakatotonu, 'aki 'a e loto ko e 25/0.

Tali hono lau tu'o tolu 'a e Lao Fakaangaanga Fika 11/2010 mo hono ngaahi fakatotonu mo e falala ki he 'Eiki Minisita Lao, 'aki 'a e loto ko e 23/0.
- Tali hono lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaanga Fika 15/2010 mo hono ngaahi fakatotonu fakatatau ki he option 2 kuo tali, 'aki 'a e loto ko e 23/0.

Tali hono lau tu’o ua ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 15/2010 mo hono ngaahi fakatotonu fakatatau ki he option 2 kuo tali mo e fala ki he ‘Eiki Minisita Lao, ‘aki ‘a e loto ko e 22/0.

- (S. ‘Akilisi Pohiva, ‘Etuete Lavulavu, Nopele Lasike, Uliti Uata, Sunia Fili, Sione Feingatau ‘Iloa, ‘Eiki Nopele Tu’iha’ateiho) – Fakamalo ki he Pule’anga, tepile ‘a e Hou’eiki Nopele mo e tepile ‘a e kau Fakafofonga ‘o e Kakai, koe ‘uhi koe ngaue fakataha ‘oku ma’u ai ‘a e ola ko eni. Fakamalo makehe ki he ‘Eiki Palemia koe ‘uhi koe fetoka’i’aki ‘oku ha mai he ‘aho ni. Tuku atu ‘a e falala kakato ki he Hou’eiki Minisita ke toki fakakakato ‘a e ngaue ko eni. Fakamalo makehe ki he ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakato pea mo ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. Kole fakamolemole kapau na’e ‘I ai ha ngaahi lea ta’etaau ka koe ‘uhinga pe koe mamahi’i ‘a e fatongia. Fakamalo ki he kakai ‘o e fonua mo e kau taki loto koe ‘uhi koe lotu na’e fai ‘o a’usia ai ‘a e ola ko eni.
- ‘Eiki Palemia – Fakamalo ki he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea moe Sea ‘o e Komiti Kakato ki he tataki ‘o e Fale Alea. Fakamalo makehe ki he Hou’eiki Nopele mo e kau fakafofonga ‘o e kakai ki he ngaue kuo lava. Fakatatau ki he finangalo ‘a ‘Ene Afio toki faka’ava ‘a e Fale Alea he ‘aho 3 Sune. Taimi fe’unga pe eni ki he ngaue ‘oku ‘amanaki ke fakahoko kapau ‘e fakahoko ‘a e ngaue ‘aki ha fetoka’i’aki. Kole ke ‘oua toe ‘oatu ‘a e ongoongo ‘oku ne lau kovi’i ‘a e Pule’anga ki muli.

Toloi: 20:30